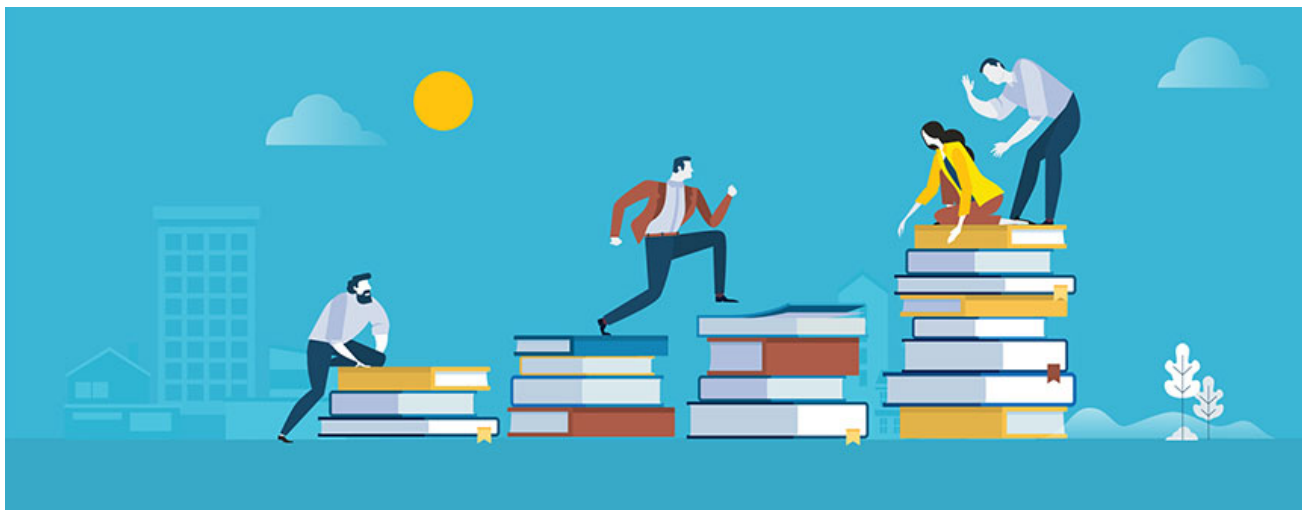

Ўзбекистон Республикаси Олий Таълим Муассасаларида ECTS Кредит-Модуль Тизими:

Асосий Тушунчалар ва Қоидалар

Вохид Ўринов

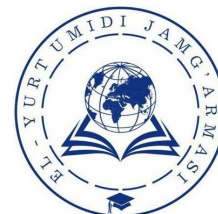
PhD, Ассошейт профессор
Нью Брансвик Университети, Ҳуқуқ факултети
Канада
vokhid.urinov@unb.ca

“Эл-юрт умиди” жамғармаси ҳузуридаги Халқаро экспертлар кенгаши аъзоси

10 август 2020

Эл-юрт умиди
жамғармаси ва
Республика Олий
Таълим Кенгаши билан
хамкорликда

Мундарижа

Сўз боши	6
1. <i>Таълимнинг кредит-модуль тизими ўзи нима?</i>	8
a) Кредит таълимнинг ўлчов бирлиги	8
b) Кредит-модуль тизимида ўқиш юкламаси	9
c) Кредит-модуль тизимида ўқиш натижалари	10
d) Кредит-модуль тизимида аудитория ва мустақил соатлар	12
e) Кредит ва модуль тушунчалари таърифи	14
2. <i>Кредит-модуль тизими қандай тамойиллар асосида қурилган?</i>	16
a) Талабага йўналтирилган таълимни ташкил этиш	16
b) Таълимда шаффофликка эришиш	18
c) Таълимда мослашувчанликни кучайтириши	19
d) Талабалар мобиллигини кучайтириш	20
3. <i>Кредит-модуль тизими қандай эҳтиёжлар асосида пайдо бўлган?</i>	21
a) Кредит-модуль тизимининг илк тарихи	21
b) Кредит-модуль тизимининг яқин тарихи – ECTS	23
c) Кредит-модуль тизими тарихидан сабоқлар	25
4. <i>Кредит-модуль тизими мамлакат олий таълим тизимида нималарни беради?</i>	27
a) ОТМларда талабалар ўқиш юкламасининг мувозанатли тақсимооти	27
b) ОТМ ўқув дастурларига танлов фанларини кириб келиши	28
c) ОТМлар ўқув дастурларида фанларнинг сараланиши	30
d) ОТМ ўқув дастурларига шаффофлик олиб кириши	32
e) ОТМларда ўқув машғулотларни шаффоф тарзда ташкил этиш	33
5. <i>Кредит-модуль тизимида ўқув дастурлари қандай яратилади?</i>	35
a) Ўқув дастури профилини ва ўқиш натижаларини ишлаб чиқиш	35
b) Кредитларни модульлар бўйича тақсимлаш қоидалари	37
c) Танлов фанлари	41
d) Прогрессия қоидалари	45
e) Фан дастури	48
f) Маълумотларни талабаларга етказиш	51
g) Академик маслаҳатчи	54
6. <i>Кредит-модуль тизимида ўқишга тааллуқли айрим масалалар</i>	55
a) Кредит-модуль тизимида ОТМлар академик эркинлиги	55

б) Кредит-модуль тизимида профессор ва ўқитувчиларнинг ўқув юкларлари	57
7. <i>Хулоса</i>	58
8. <i>Тавсиялар</i>	60
9. <i>Фойдаланилган адабиётлар</i>	64

Ушбу қўлланмани Фаргона вилояти, Ўзбекистон тумани, Ўрта қишлоқда яшовчи онам Мавсумахон Комилова ва отам Валижон Комиловга бағишлайман.

Бу инсонлар бутун умрлари давомида бирлари мактабгача тарбия муассасаси ходими, иккинчилари эса мактаб ўқитувчиси ва кейинчалик ошпаз сифатида фаолият юритиб, биз фарзандларига ҳар доим бошқа инсонларга ёрдам қилишни ўргатиб келишган.

Шунинг учун агар ушбу қўлланма сизга биров бўлсада фойдаси тегса шу инсонларни ҳаққига бир дуо қилиб қўйишларингнинг ўзи кифоя. Агар қўлланма ва ундаги фикрлар сизга маъқул бўлмаса унда ўзимни койиб қўяверасиз.

Ва ниҳоят, ушбу қўлланманинг юзага келишига қўшган беқиёс ҳиссалари учун Ўзбекистон Республикаси Олий Таълим Кенгаши раиси профессор Ўктам Умурзаков, "Эл-юрт умиди" жамғармаси ижрочи директори профессор Адҳам Бекмурадов ва ватандошимиз Аробиддин Тўрага ҳам ўз миннатдорчилигимни билдириб қоламан. Аслида уларнинг зоя ва қўллаб қувватлашларисиз биз бу қўлланмани ёзган, сиз эса уни ўқиётган бўлмас эдингиз.

Сўз боши

Талаба олий таълим муассасасига (ОТМ) ўқишга кирганидан сўнг у ерда айнан қайси фанларни ўрганишни қисман бўлсада ўзи танлаши мумкинлигини ҳеч тасаввур қилганмисиз? Ёки ҳар бир ўқитувчи семестр бошида талабаларга ўз фани бўйича ёзма дастур “syllabus” тақдим этиб, унда ушбу фан нималар ҳақида эканлиги, унинг талабанинг мутахассис бўлиб шаклланишидаги роли, семестр давомида ўрганиладиган мавзулар рўйхати, талабалар фойдаланадиган адабиётлар рўйхати, баҳолаш мезонлари ҳақида батафсил тушунтириб, шундан кейингина дарсларини бошлашини-чи?

Ва ниҳоят, ОТМлар ўзларининг ҳар бир бакалавр ёки магистратура дастурлари бўйича каталоглар (китобчалар) ишлаб чиқиши ва унда шаффоф тарзда талабалар ўқишлари давомида қайси фанларни ўрганиши мумкинлиги, ушбу фанларни қимлар ўқитиши, дастур давомида қандай билим, кўникма ва маҳоратларга эга бўлиши ҳақида батафсил маълумот бериб, шундан сўнг ўқув йили бошлашини-чи? Бу хусусиятлар Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимига ҳам аста-секинлик билан кириб келмоқда ва бу тизимнинг номи таълимнинг “кредит-модуль” тизими деб аталади.

Ўзбекистон Республикаси Президентнинг 2019 йил 8 октябрдаги фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”га кўра мамлакатдаги ОТМларнинг 85 фоизи 2030 йилгача босқичма-босқич кредит-модуль тизимига ўтиши режалаштирилган.¹ Бу яқин йиллар давомида мамлакатдаги деярли барча ОТМлар кредит-модуль тизимида фаолият юрита бошлашидан дарак беради.

Масалан, келаётган 2020-21 ўқув йилининг ўзида мамлакатдаги 33 дан ортиқ йирик ОТМлар кредит-модуль тизимига ўтиши кутилмоқда.² Мазкур ОТМ ларда асосан [ECTS кредит-модуль](#) тизимининг жорий этилиши кўзда тутилган.³ Янги

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон билан тасдиқланган “[Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси](#)”, 1-илоvasи, 9-банди.

² Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта Махсус Таълим Ваъзирининг 2020 йил 30 июндаги 357-сонли буйруғи, 1-илоvasи.

³ [2015 European Credit Transfer and Accumulation System \(ECTS\) User's Guide](#), a Joint Project by the European Higher Education Area, the Bologna Process and European Commission in 2015. Европа Кредитларни Кўчириш ва Жамғариб Бориш Тизими бўйича Фойдаланувчига Қўлланма (ECTS). Бу қўлланма ECTS кредит-модуль тизимининг тушунчалари, унинг ишлаш механизмлари бўйича асосий тамойилларини ўзида жамлаган расмий

тизим даставвал 1-курс, кейинчалик барча курслар ўқув дастурларида жорий этилиши режалаштирилган.

Хўш, таълимнинг кредит-модуль тизими ўзи нима? У қандай ишлайди? Кредит - модуль тизими қандай шароит ва эҳтиёжлар асосида пайдо бўлган? Ушбу тизим бизга нималарни беради? Унинг амалдаги таълимни бошқариш тизимидан афзалликлари нима? Кредит-модуль тизимида ўқув дастурлари қандай яратилади? Кредит-модуль тизимига ўқиш учун яна қандай ишларни амалга ошириш керак? Қуйида ушбу саволларга қисқача жавоб беришга ҳаракат қиламиз.

Яна шуни таъкидлаш керакки, бу материал кредит-модуль тизими бўйича туғиладиган барча саволларингизга жавоб бермаслиги мумкин, лекин унда асосий концептуал саволларга жавоб топишингиз мумкин. Қолган саволлар жавобини эса кейинги таҳлилий материалларимизга қолдирамиз.

Ушбу қўлланма қисман бўлсада 2020 йил 12 июль куни мен ва Александр Акимов томонидан “Эл-юрт Умиди” жамғармаси ва Республика Олий Таълим Кенгаши билан ҳамкорликда қилган видео тақдимотимиз тафсилотларига асосланган ҳолда тайёрланган. Видео тақдимотни қуйидаги youtube саҳифаси орқали кўришингиз мумкин: <https://www.youtube.com/watch?v=2Ps84uPFxbA>

Қўлланманинг айрим қисмлари kun.uz саҳифасида мақола сифатида ҳам чоп этилган. Мақола билан қуйидаги линк орқали танишингиз мумкин: <https://kun.uz/news/2020/07/22/oliy-talimda-kredit-modul-kelayotgan-oquv-yilida-talabalarni-nimalar-kutmoqda>

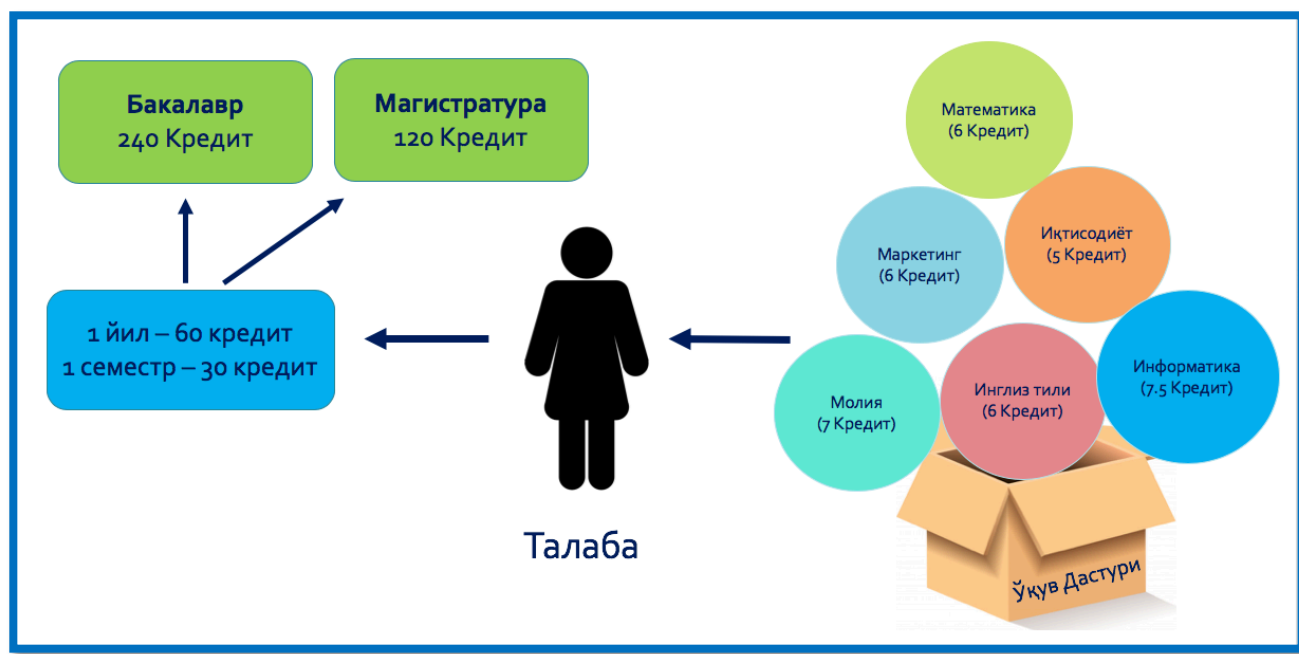
1. Таълимнинг кредит-модуль тизими ўзи нима?

а) Кредит таълимнинг ўлчов бирлиги

Бизга маълумки, ҳаётда кўп нарсаларнинг ўлчов бирлиги мавжуд. Масалан, вақт ўлчов бирлиги – секунд, узунлик ўлчови – метр, оғирлик– кило, суюқлик – литр, электр кучланиш ўлчови – ампер. Шунда бир савол туғилади: таълимнинг, хусусан олий таълимнинг ҳам ўлчов бирлиги борми? Айтишингиз мумкин, ҳа олий таълимнинг ўлчов бирликлари бу бакалавр, магистратура ва докторантура деб. Лекин булар таълимнинг ўлчов бирликлари эмас балки унинг босқичлари ҳисобланади. Афсуски, ҳозирда мамлакатимизда олий таълимнинг талабалар прогрессини, уларнинг мутахасис сифатида шаклланишини мунтазам равишда баҳолаб боровчи ҳамма учун тушунарли бўлган ўлчов бирлиги мавжуд эмас.

Кредит-модуль тизими авваламбор, мамлакатимиз олий таълим тизимида таълимнинг амалдагидан кўра анча мукамал, замонавий лекин ҳамма учун тушунарли бўлган ўлчов бирлигини олиб киради. Унга кўра ОТМ ўқув дастурлари муайян ўқиш натижаларини кўзловчи турли фан ва модулларга бўлинади. Ҳар бир фан ёки модуль эса ундаги ўқиш юкламаси миқдорига қараб муайян миқдордаги кредитларда акс этади. Масалан ҳар бир фан ўртача 5, 6 ёки 7.5 кредитларда акс этиши мумкин. Талаба эса ҳар семестр, ўқув йилида муайян миқдорда кредитлар тўплаб бориши ва тегишли миқдордаги кредитларни тўплагандан сўнг унга бакалавр ёки магистратура даражаси берилиши белгиланади.

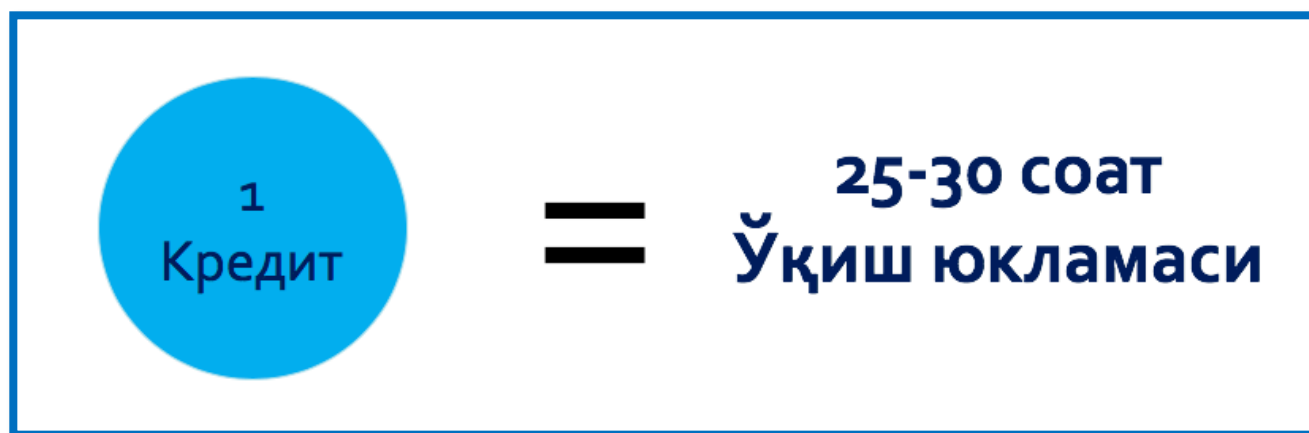
ECTS кредит-модуль тизимида бир йиллик кредитлар миқдори 60 тани ташкил этади. Бир ўқув йили 2 семестрдан иборат эканлигини ҳисобга олсак, талаба ўқиши давомида ҳар семестр 30 кредит тўплаб бориши зарур. Бакалавр дастури одатда 4 йил эканлигини ҳисобга олсак, талаба ушбу даражани қўлга киритиш учун жами 240 кредит, магистратура дастурини тугаллаш учун эса 120 кредит тўплаши керак бўлади.

Кредитлар шунчаки рақамлар эмас. Ҳар бир кредит талаба бажариши керак бўлган маълум миқдордаги ўқиш юкласини ва талаба бунинг натижасида муайян ўқиш натижаларига эришганлигини билдиради. Яъни, ECTS кредит-модуль тизими таркиби икки зарурий элементдан иборат: а) ўқиш юкламалари ва б) ўқиш натижалари. Талаба шу элементларни бажаргандагина ўша фан бўйича белгиланган миқдордаги кредитларни қўлга киритиши мумкин.

б) Кредит-модуль тизимида ўқиш юкласи

ECTS кредит-модуль тизимида 1 кредит ўртача 25-30 академик соатлик ўқиш юкласига тенг. Яъни талаба муайян фандан тегишли кредитларни қўлга киритиши учун маълум миқдордаги ўқиш юкласини (“learning workloads”) бажариши зарур. **Ўқиш юкласи бу талаба муайян ўқиш натижаларига эришишга қаратилган барча тизимли ўқиш машқлари ва ҳаракатларини бажариш учун керак бўладиган вақтдир.**

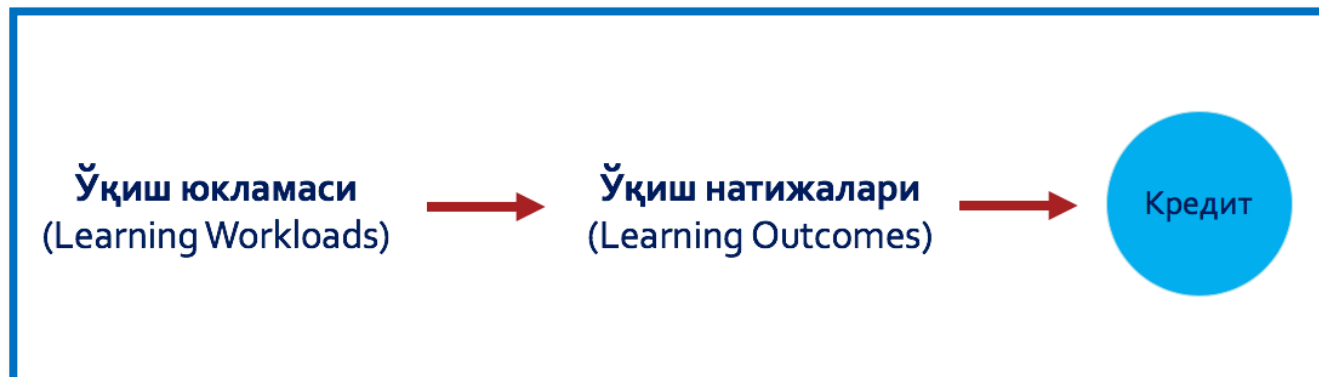
Бу дегани юқорида 1 кредит учун белгиланган 25-30 соатлик ўқиш юкламаси бу талаба фанни ўрганиш учун сарфлаши кўзда тутилаётган жами ўқиш ҳаракатлар жамланмасидир. Унга нафақат дарс вақти, балки талабанинг фанни ўрганиш учун уйда ва кутубхонада сарфлаган вақти, имтиҳонлар вақти, қўйингки талаба ушбу фанни ўзлаштириш учун барча тизимли ҳаракатлари вақтини қамраб олади. 1 кредит ўқиш юкламаси 25-30 соат оралиғида айнан неча соат бўлишини одатда ҳар бир ОТМ ўзининг ички қоидаларида белгилайди ва бу қоидалар ОТМ веб саҳифасида шаффоф тарзда жойлаштирилади.

Агар фан 6 кредитли фан бўлса, талаба ушбу фан бўйича белгиланган миқдордаги кредитларни қўлга киритиш учун семестр давомида 150-180 соатлик ўқиш юкламасини бажариши керак бўлади ($25 \cdot 6 = 150$; $30 \cdot 6 = 180$). Шундай экан кредит-модуль тизимини жорий этган ОТМларда талабалар ҳар бир фан учун белгиланган кредитлар миқдorigа қараб туриб, ўқишлари ҳали бошланмасданок ҳар бир фанни ўқиш ва ўрганишга қанча вақт сарфлашлари кераклиги ҳақида тушунчага эга бўлишлари мумкин. Бу ҳам таълимда шаффофликнинг бир кўринишидир. Амалдаги олий таълим тизимида эса талабалар одатда бундай маълумотга эга бўлмайди.

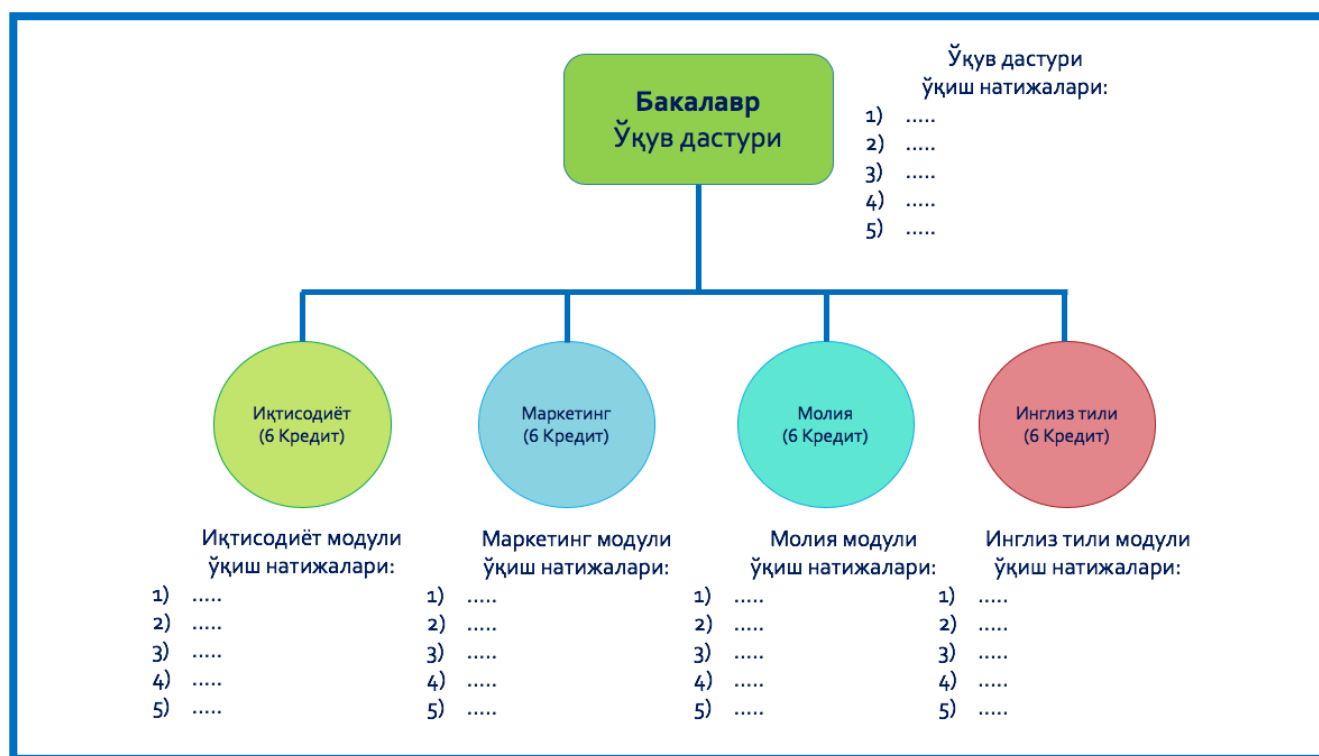
с) **Кредит-модуль тизимида ўқиш натижалари**

ECTS кредит-модуль тизимида талаба фанлар ва модуллар бўйича кредитларни қўлга киритиши учун ўқиш юкламаларини бажаришнинг ўзи кифоя қилмайди. У тегишли миқдордаги ўқиш юкламаларини бажаргандан сўнг улар асосида муайян ўқиш натижаларини ҳам кўрсата олиши зарур. **Ўқиш натижалари бу талаба**

Ўқув юкларини бажариш натижасида ўрганиши, тушуниши ва қила олиши кутилатган билим ва кўникма жамланмасидир.

ECTS кредит-модуль тизимида ҳар бир ўқув дастури (бакалавр, магистратура), фан ёки модуль ўзининг ўқиш натижалари олдиндан аниқ белгилаб олиниши ва ушбу ўқиш натижалари рўйхати талабаларга олдиндан тақдим этилиши зарур. Шунда талабалар муайян ўқув дастури ёки ундаги муайян фанни ўрганиш унга мутахасис сифатида нималар бера олиши ҳақида олдиндан тушунчага эга бўлган ҳолда ўқишни бошлайди. Шунда ўқиш натижалари ҳақида олдиндан маълумотга эга бўлган талаба ҳам, ўқитувчи ҳам дастур ёки семестр давомида барча имкониятларини шу натижаларга эришишга қаратади.

Дастур ёки фан ўқиш натижалари қуйидаги асосий саволга жавоб бера олиши керак: **талаба дастурни ёки ундаги муайян фанни тамомлагандан сўнг унда ўрганган билимлари асосида нималар қила олади ёки қила олиши керак?** Ушбу саволдан кузатганингиздек ўқиш натижалари бу талаба дастур ёки ундаги муайян фан давомида қўлга киритган билимлар рўйхатидан иборат эмас, аксинча унда талаба уша билимлар асосида нималар қила олиши кўрсатилиши зарур. ECTS кредит - модул тизимидаги бу талаб олий таълимга амалий, прагматик ёндашувни шакллантиради.

Ўқиш натижаларини олдиндан белгилаб олишнинг яна бир муҳим жиҳати шундаки у ўқув дастурини мутахасислик учун таалуқли бўлмаган, аҳамиятсиз фанлар ва модуллардан тозалаб борувчи филтр вазифасини ҳам ўтайди. Агар фан ва модулда эришилиши кутилаётган ўқиш натижалари талабанинг мутахасис бўлиб етиши учун аҳамияти бўлмаса ва шунга хизмат қилмаса ушбу фан ўқув дастурини тарк этишига тўғри келади.

d) Кредит-модул тизимида аудитория ва мустақил соатлар

Талаба ва ўқитувчиларда ушбу умумий ўқиш юкламасининг айнан қанча қисми дарс, аудитория соатларига тўғри келади, деган савол туғилиши мумкин. ECTS кредит-модуль қоидалари бу масала бўйича аниқ талаб ёки чегара белгиламаган. Бунга кўп сабабларни келтириш мумкин. Масалан, таълим жараёнлари ёки модуль ҳар доим ҳам ўз таркибига аудитория соатларини қамраб олавермайди. Бунга мисол қилиб ўқув дастуридаги битирув амалиёти, диплом иши ва шу каби ўқиш элементлари ва модулларни келтиришимиз мумкин. Кўриб турганингиздек, бундай ўқиш элементларида аудитория соатлари бўлмайди.

Лекин ECTS кредит-модуль тизимида фаолият юритадиган университетлар амалиётини таҳлил қилганимизда, уларнинг аксариятида аудитория соатига эга бўлган фан ва модулларда аудитория ва мустақил ўқиш соатлари нисбати ўртача 40 фоизга 60 фоиз эканлигини кузатишимиз мумкин. Бу нисбат бошқача қилиб айтганда 1 : 1.5 тўғри келади. Яъни, талаба муайян фан бўйича белгиланган ҳар 1 соат дарс учун унга дарсдан ташқарида бир ярим соат мустақил ўқиши, тайёрланиши керак бўлади.

Бунда ОТМ 1 кредит учун 30 соатлик ўқиш юкламаси белгилаган бўлса, ундан 12 соати ($30 \cdot 40\% = 12$) аудитория соатлари, 18 соати ($30 \cdot 60\% = 18$) эса талабанинг

мустақил ўқиш соатларига тўғри келади. Ушбу тақсимот асосида 6 кредитлик фан ўқиш юкламасини аниқлайдиган бўлсак, талаба ушбу фан бўйича белгиланган кредитларни қўлга киритиш учун семестр давомида 72 соат $((30*6)*40\%=72)$ аудитория дарсларини, 108 соат $((30*6)*60\%=108)$ уйда ва кутубхонада мустақил ўқиш юкламасини бажариши керак бўлади. ECTS кредит-модуль тизимида бир аудитория академик соат 45-60 минутга тенг.

Юқоридаги қоидалардан шуни тушунишимиз мумкинки, ECTS кредит-модуль тизимида талабанинг билим олиш вақти тушунчаси дарс вақти тушунчаси билан чекланиб қолмасдан, талаба ўқиш учун сарфлаган умумий вақт билан ўлчанади. Унда яна билимнинг манбаи фақат ўқитувчи ёки аудитория эмаслигига ишора қилинади. Қисқача айтганда, кредит-модуль тизимида ўқиш вақти тушунчасига ўқитувчи нуқтаи назаридан эмас балки талаба нуқтаи назаридан ёндашилади.

Талаба ўқиш юкламасининг бу тарзда тақсимланиши таълим олиш жараёнида масъулиятни маълум даражада ўз елкасига олиши, фан бўйича дарсда ва дарсдан ташқарида мунтазам равишда ўқиб бориши кераклигини билдиради. Эслатиб ўтамыз, 1 соат аудитория вақти учун талаба 1.5 соат уйда ва кутубхонада ўқиши зарур. Лекин бу жараён кўп жихатдан ўқитувчининг масъулиятига ҳам боғлиқ. Чунки талабаларни ўз вақтларидан самарали фойдаланиш учун уларга дарсдан

ташқарида ўқиш учун қизиқарли материаллар ва муаммолар бериб бориш ўқитувчининг вазифасидир. Чунки бундай материал ва муаммоларсиз талаба дарсдан ташқарида фан бўйича нимани ўқиши ёки ўрганиши мумкин?

Шунинг учун кредит-модуль тизимига ўтиш ўқитувчиларнинг иш юкламаларини ҳам қайта кўриб чиқиш, уларнинг иш юкламалари ҳам улар ўқитадиган фан кредитларидан келиб чиққан ҳолда белгиланиши мақсадга мувофиқ. Амалдаги тизимда эса ўқитувчилар иш юкламаси фақат аудитория соатларига боғлаб қўйилган. Шунинг учун ҳозирда ўқитувчилар ҳам табиийки, ўз мажбуриятлари фақат аудитория вақти билан боғлиқ, деб ўйлашади. Бу мавзуда куйида алоҳида тўхталиб ўтамыз.

Талабанинг ўқиш юкламасининг бу тарзда аудитория ва мустақил ўқиш соатларига ажратилиши яна ОТМлар кутубхоналарида шароитларни яхшилаш, катта ўқиш залларини ташкил этиш, хорижий тилларда чоп этилган нуфузли соҳавий адабиётларни оммавий тарзда таржима қилиш, яъни сифатли ўқув қўлланмалари кўламини янада кенгайтиришни тақозо этади.

е) Кредит ва модуль тушунчалари таърифи

Кредит-модуль тушунчаси икки сўздан иборат: “кредит” ва “модуль”.

Кредит. Олий таълим соҳасида кредит кўпчиликка банк ва молия соҳаси орқали таниш бўлган қарздорлик ёки молиявий мажбурият тушунчасини англатмайди. Шунинг учун олий таълим соҳасида кредит сўзи кўпинча “академик” сўзи билан бирга ишлатилади.

Академик кредит - олий таълимнинг муайян босқичида ушбу таълим даражасини қўлга киритиш мақсадида талаба томонидан мунтазам равишда тўплаб бориладиган рамзий ўлчов бирлиги. Бу бирлик талаба маълум миқдордаги ўқиш юкламасини бажарганлиги ва муайян ўқиш натижаларини муваффақиятли тарзда эгаллаганлигини англатади.

Модуль. ECTS тизимида ўқув дастури бир неча модуллардан ташкил топади. Талаба кредитларни фақат модуллар орқали қўлга киритиши мумкин. Хўш ECTS тизимида модуль нимани англатади?

Академик модуль - яхлит, муайян ўқув натижаларига эришишга қаратилган, ўзининг баҳолаш мезонларига эга булган тизимли, изчил ўқиш ва ўрганиш ҳаракатлари жамланмаси. У одатда бир семестр давом этади лекин айрим ҳолларда бир неча соатдан иборат бўлиши ҳам мумкин. ECTS тизимида ҳар бир модуль ўзида муайян миқдордаги кредитларни акс эттиради.

Юқоридаги таърифга кўра, ўқув дастуридаги ҳар бир фан бу модуль ҳисобланади. Чунки у яхлитликка эга, муайян ўқиш натижаларига эришишга йўналтирилган, ўзининг тизими ва баҳолаш мезонларига эга бўлган изчил ўқиш ва ўрганиш ҳаракатлари жамланмасидир. Лекин модуллар фақат фанларнинг ўзидангина иборат эмас. Юқоридаги таърифга мос келадиган ва тегишли миқдорда кредитларни ўзида акс эттирадиган ҳар қандай тизимли ва изчил ўрганиш ва машғулотлар жамланмасини модуль дейиш мумкин. Бунга ўқув дастурига киритилган амалиёт иши, диплом иши ёки диссертация ишини мисол тариқасида келтириш мумкин.

2. Кредит-модуль тизими қандай тамойиллар асосида қурилган?

ECTS кредит - модуль тизими муайян тамойиллар асосига қурилган. Улар қуйидагилар:

- 1) Талабага йўналтирилган таълимни ташкил этиш (student-centered education);
- 2) Таълимда шаффофликка эришиш (transparent education);
- 3) Таълимда мослашувчанликни кучайтириши (improving flexibility);
- 4) Талабалар мобиллигини кучайтириш (improving student mobility).

Қуйида ҳар бир тамойил тафсилотларига қисқача тўхталиб ўтамиз.

а) Талабага йўналтирилган таълимни ташкил этиш

Таълим тизимларини одатда икки тоифага бўлиш мумкин: ўқитувчига йўналтирилган ва талабага йўналтирилган таълим. Уларни оддий қилиб қуйидагича тасвирлаш мумкин:

Ўқитувчига йўналтирилган таълим тизимида таълимга, ўқув дастурларига, дарс жараёнларига қатъий равишда ОТМ, уни назорат қилувчи ташкилот ва ўқитувчи хоҳиши нуқтаи назаридан ёндашилади. Бунда талабалар нимани, қанча, қандай усулда ўрганиши кераклиги масалаларини белгилашда меҳнат бозори вакиллари ва талабаларнинг эҳтиёжлар, фикрлари кўп ҳам эътиборга олинмайди. Таълим жараёнини бошқариш ва ташкил этиш анча марказлашган тарзда амалга оширилади.

Бунда яна ўқитувчига билимнинг ягона манбаи сифатида қаралади. Талабалар асосан нофаёл тингловчи сифатида шаклланади чунки таълим жараёнлари унларни фаолликка ундамайди (дарслар асосан маъруза шаклида ташкил этилади). Бундай таълим тизимида талабаларда мустақил фикрлаш, ўз фикрларини ифода этиш, мунозарага киришиш, муаммоларга танқидий ёндашиш, ўзлари учун ўзлари қарор қабул қилиш салоҳиятлари шаклланмайди.

Талабага йўналтирилган таълим бу ўқитувчига йўналтирилган таълимнинг тескарсиси десак тўғри бўлади. Ушбу тизимда таълимга ОТМ, уни назорат қилувчи ташкилот ёки ўқитувчилар нуқтаи назаридан эмас балки талабалар нуқтаи назаридан ёндашишни талаб этади. ОТМлар, уларни назорат қилувчи ташкилотлар ва ўқитувчилар таълим жараёнларини ташкил этувчиси бўлсаларда, улар асосан мувофиқлаштирувчи вазифасини ўтайдилар, яъни ўқув дастурлари, хусусан талаба нимани, қанча, қандай усулда ўрганиши кераклиги талабаларнинг қизиқишлари, эҳтиёжлари, мутахассислик ва меҳнат бозори талабларини чуқур таҳлил қилган ҳолда, яъни “пастдан тепага” қараб (bottom up) шакллантирилади. Бунда яна ўқитувчига билимнинг ягона манбаи сифатида қаралмайди. Талабалар таълим жараёнларига фаол жалб этилади. Таълим тизими талабаларда мустақил фикрлаш, ўз билимини бошқалар билан улашиш, ўзи учун ўзи қарор қабул қила олиш салоҳиятларини шакллантиришга йўналтирилади.

Талабага йўналтирилган таълим ЭСТС кредит – модуль тизиминг қуйидаги қоидаларида ўз аксини топган:

- **Таълим олиш вақти тушунчаси талабанинг дарсда ўтирган вақти билан эмас балки унинг фан бўйича ўқиш ва ўрганишга сарфлаган умумий вақтидан келиб чиқиб белгиланади.** Бунда талабанинг таълими ўқитувчининг “ўргатиш” учун сарфлаган соатларидан келиб чиқиб эмас балки талабанинг “ўрганиш” учун сарфлаган соатларидан келиб чиқиб

ўлчанади. Яъни 1 кредит ўзида 25-30 соат ўқиш юкламасини акс эттирса, у ўз ичига талабанинг фанни ўзлаштириш бўйича у аудитория ва аудиториядан ташқарида сарфлаган умумий вақтини қамраб олади. Таълимга бундай ёндашув маълумот манбалари тобора кенгайиб бораётган интернет замонида ҳам ҳосилдир.

- **Ўқув дастурлари ва ўқув режалари таълимдан кутилаётган аниқ ўқиш натижалари асосида шакллантирилади.** Яъни ОТМ ўқув дастурларини ва ўқув режаларини яратиш жараёнида ўз олдига талаба мазкур ўқув дастури сўнгида нималарни билиши, тушуниши ва қила олиши керак деган саволларни кўяди ва ўқув дастурларни шу саволларнинг жавоблари асосида шакллантиради. Ўқиш жараёнлари анча мақсадли ташкил этилади. Бунда ОТМ фаолиятига у талабаларга нималар “ўргатилганлиги” га қараб эмас, балки талабалар ундан нималарни “ўрганганлиги” га қараб баҳоланади. Бунда яна ОТМларнинг вазифаси талабаларга нафақат билим бериш, балки уларда кўникма ва маҳоратлар шакллантириш ҳам эканлиги белгиланган.
- **Талабалар фанларни маълум даражада ўзлари танлаш ҳуқуқига эга бўлиш орқали ўзларининг ўқув дастурига эга бўлишади.** Таълимдаги бу хусусият орқали талабалар ўзлари қизиққан фан ва ёъналишларни чуқурроқ ўрганиш, талабалик давридан самарали фойдаланиш, ўз салоҳиятлари тўлиқ рўёбга чиқаришга ва ўзлари учун ўзлари қарор қабул қилиш имкониятига эга бўладилар.

в) Таълимда шаффофликка эришиш

ECTS кредит – модуль тизими талабаларнинг таълим жараёнларига таалукли бўлган барча маълумотларни талабаларга олдиндан, тушунарли, тўлиқ ва шаффоф тарзда етказишни талаб қилади. Бунда ОТМ талабаларга улар бутун ўқишлари давомида қайси фанларни ўзлаштиришлари зарур ёки мумкинлиги, улардан кутилаётган ўқиш натижалари, талабалар қандай усул ва меъзонлар асосида имтиҳон қилинишлари ҳақида олдиндан тўлиқ ва шаффоф тарзда маълумот бериши керак бўлади. ОТМлар сонининг кўпайиши, ўқув дастурларига танлов фанларини кириб келиши ҳам таълимда шаффофликка бўлган эҳтиёжни янада кучайтиради. Чунки талаба ўз танлов ҳуқуқини том маънода амалга ошириши учун у дастур ва ундаги фанлар ҳақида етралича дастлабки маълумотга эга

бўлиши керак. Зеро, талаба ўз танлов ҳуқуқини фақат факультет номини ёки фан номинигина билган ҳолда амалга ошира олмайди.

ECTS кредит – модуль тизимида таълим шафоқфлиги таъминлаш қуйидаги қоидаларда ўз аксини топади:

- **Ўқув дастуридаги ҳар бир фанни маълум миқдордаги кредитларда акс эттирилади.** Яни ҳар бир кредит ўртача 25-30 соат ўқиш юкламасини англатишини ҳисобга олинса, талаба муайян фанга тақсимланган кредитлар миқдорига қараб, ушбу фаннинг ўқиш юкламаси ҳақида дастлабки маълумотга эга бўлади.
- **Ҳар бир ОТМ ўқув йили бошида ўзининг ўқув дастурлари бўйича дастур каталогини ишлаб чиқиши ва уни талабаларга тақдим этади.** Дастур каталоги ОТМ веб саҳифасига жойлаштириш ёки бошқа усулда талабаларга тақдим қилиниши мумкин.
- **Ўқув дастуридаги ҳар бир фан муайян маълумотларни ўзида акс эттирган ҳолда кодланади.** Ўқув дастурида ҳар бир фан унинг даражаси, бошқа фанлар билан алоқадорлиги, танлов ёки мажбурий фан эканлиги ва шу каби маълумотларни ўзида акс эттирган ҳолда кодланади ва бу кодлар мазмуни ҳақида талабаларга тушунтирилади.
- **Ўқитувчилар томонидан ўз фанлари бўйича фан дастурларини тайёрланиши ва талабаларга тақдим этилиши.** ECTS кредит – модуль тизимида ҳар бир ўқитувчи ОТМ ўқув дастурдаги у ўқитиши керак бўлган ҳар бир фани бўйича “фан дастурини” ишлаб чиқади ва уни семестрнинг дастлабки ҳафтасида талабаларга тақдим этади.

с) Таълимда мослашувчанликни кучайтириши

Юқорида таъкидлаганимиздек, ECTS кредит – модуль тизими ОТМлар ўзларининг ўқув дастурларини ишлаб чиқишда муайян қоидаларга амал қилишни талаб этади. Бу дегани ўқув дастурлари, ўқув режалари ОТМ даражасида тайёрланади. Бу олий таълимни бошқаришнинг марказлашган тизимига қараганда анча самарали, ривожланган давлатларда кенг тарқалган усулларида биридир. Чунки ОТМлар индивидуал тарзда замон, меҳнат бозори талабларига тезроқ

мослашиш, ушбу эҳтиёжларга тезроқ жавоб қайтариш имкониятига эга бо'лади. Қолаверса ОТМлар ўзларининг имкониятларини, афзаллик томонларини, таълим тизимида ўз ўринларига эга бўлиш учун айнан қайси йўналишларга сармоя қилишлари кераклигини ўзлари яхши билишади.

d) Талабалар мобиллигини кучайтириш

ECTS кредит – модуль тизимида фаолият юритадиган ОТМлар таълимни ташкил этиш, уни ҳисобини юритиш бўйича стандарт тамойиллар асосида ишлаганлиги, таълим жараёнлари шаффофликка асосланганлиги туфайли талабалар бир ОТМда қўлга киритган кредитлари бошқа ОТМда тан олиниши имконияти кенгаяди. Шу туфайли ЭСТС кредит – модуль тизимида ўтган ва унинг тамойилларига (том маънода) амал қилаётган ОТМларнинг ҳалқаро жозибадорлиги ошади. Уларнинг хорижий ОТМлар билан ҳамкорлик қилиш имкониятлари кенгаяди.

3. Кредит-модуль тизими қандай эҳтиёжлар асосида пайдо бўлган?

а) Кредит-модуль тизимининг илк тарихи

АҚШ кредит-модуль тизими энг биринчилардан жорий этилган кредит-модуль тизими сифатида дунё давлатлари ва шу билан бирга Европа давлатлари олий таълим муассасаларида кредит-модуль тизими шаклланишига ўз ҳиссасини қўшган. Бошқача айтганда ҳозирда Европа олий таълим муассасаларида кенг қўлланиб келинаётган ва Ўзбекистон Республикаси маҳаллий ОТМларида жорий этилиши режалаштирилаётган ECTS кредит-модуль тизими ўзагида ҳам АҚШ академик кредит тизими тамойиллари ётади. Шунинг учун АҚШ ва континентал Европа давлатларида кенг тарқалган кредит-модуль тизими тарихи ҳақида бироз мулоҳаза юритсак.

Кредит-модуль тизими илк бор 19 аснинг иккинчи ярмида АҚШда жорий этилган.⁴ Ўша пайтда мамлакат олий таълим муассасалари қатъий белгилаб қўйилган ўқув дастурлари асосида фаолият юритган. Ўқув дастурлари, асосан, ўша давр диний фалсафаси билан боғлиқ фанлардан ташкил топган. Деярли барча университетларда лотин тили алоҳида фан сифатида ўқитилган. Аслида бу пайтга келиб лотин тили аллақачон ўлик тилга айланиб бўлган эди. Яъни, амалиётда бу тилда деярли эҳтиёж бўлмаган. Университет ўқув дастурларида бу каби амалиётда аҳамиятини йўқотган фанлар кўлами анчани ташкил қилган. Натижада университетлар мутахасислар тайёрлайдиган даргоҳ эмас балки ўша даврда аҳолининг ўзига тўқ қатлами шунчаки обрў ва тўкинлик белгиси сифатида таълим оладиган муассасага айланиб қолган. Бунинг оқибатида оддий фуқаролар орасида университетларга қизиқиш камая бошлаган.

1869 йилга келиб Гарвард Университетига ўша даврнинг энг илғор фикрловчиларидан бўлган Чарлес Эллиот президент этиб сайланади. Кўп ўтмай у университетдаги қатъий белгилаб қўйилган ўқув дастурларини бекор қилади. Эндиликда, Гарвард Университетида талабалар ўқув дастурида таклиф қилинадиган фанлар орасидан ўзлари хоҳлаган, қизиққан фанларни танлаб, ўрганиш имкониятига эга бўладилар.⁵ Яъни, ҳар бир талаба эндиликда ўзининг

⁴ World Bank "The Academic Credit System in Higher Education: Effectiveness and Relevance in Developing Countries" (July 1992).

⁵ Jessica Shedd (2003), "The History of the Student Credit Hour". New Directions for Higher Education. 122 (Summer) (122): 5–12.

университетдаги ўқиш дастурини маълум маънода ўзи шакллантириш имкониятига эга бўлган эди.

Бу ислохот мамлакат ёшлари орасида Гарвард Университетига бўлган қизиқишни жонлантириб юборади. Талабалар ўзлари қизикқан фанларни танлаётганликлари учун университет ўқув дастурларидаги фанлар ҳам табиий равишда саралана бошлайди. Лотин тили каби замон талабларига жавоб бермайдиган фанлар талабаларда қизиқиш бўлмаганлиги сабабли дастурни тарк этади ва университет фанлари рўйхатини иқтисодиёт, меҳнат бозори ва талабалар эҳтиёжларига мос фанлар эгаллаш бошлайди. Ўз фанларига талабаларни жалб қилиш мақсадида ўқитувчилар ҳам дарслари сифатини яхшилашга ҳаракат қила бошлайди. Акс ҳолда улар оқитаётган фан ўқув дастуридан чиқариб юборилиши мумкин эди. Дарсларда талабаларнинг фаоллиги ҳам анча ортади. Чунки талабалар асосан ўзлари ҳоҳлаган, қизикқан ва танлаган фанларини ўрганаётган эдилар.

Гарвард Университети қатъий ўқув дастурлардан воз кечгандан сўнг, университет олдида бир қанча саволлар туғила бошлайди: хўш эндиликда университетда барча талабалар учун бир хил бўлган қатъий белгилаб қўйилган ўқув дастурлар йўқ. Бундай ҳолатда талабаларнинг курсдан курсга ўтиши ёки битириши қандай мезонлар асосида амалга оширилиши мумкин? Яъни, талабаларнинг ўқиш дастуридаги ривожланишини нималар билан ўлчаш мумкин? Талабалар мутахассис сифатида шаклланиши учун қанча билим эгаллаши керак?

Гарвард Университети бу саволларнинг барчасига жуда оддий ечим топади. Ҳар бир фанга унинг ўқиш юқламасидан келиб чиқиб рамзий ўлчов бирликлари, яъни кредитлар тақсимланади. Яъни, ҳар бир фан муайян миқдордаги кредитларда акс этади ва талаба бир ўқув йили охиригача муайян миқдордаги кредитларни тўплаши кераклиги белгилаб қўйилади. Эндиликда, университет талабаларни ўқув дастурларидаги ривожланишини, муайян таълим даражасига муносиблигини у жамғарган кредитлар сонига қараб аниқлай бошлайди. Бу университет учун ҳам, талабалар учун ҳам қулай, тушуниш осон бўлган тизим эди. Аста-секинлик билан бошқа университетлар ҳам Гарвард Университети амалиётини ўзларида қўллаш бошлайди. Қайси университетлар шу амалиётни қўлласа ёшлар орасида шу университетларга қизиқиш орта бошлайди.

Кредит тизими тамойилларини АҚШ олий таълим муассасаларида янада кенгроқ тарқалишининг кейинги босқичи 1900 йиллар бошларида рўй берди. 1906 йилда

АҚШдаги пўлат саноати магнати, йирик филантроп Эндю Карнеги олий таълим муассасаларининг ўқитувчиларини қўллаб-қувватлаш мақсадида Таълимни Ривожлантириш жамғармаси ташкил этади. У жамғармага ўша давр пулида \$10 миллион доллар маблағ ажратади. Карнегининг асосий мақсади ўша пайтларда анча кам ҳақ тўланган ўқитувчиларининг маошларига қўшимча пул қўшиб бериш (salary top-up) орқали уларни қўллаб қувватлаш ва бу касбга яхши кадрларнинг жалб этилишига ўз ҳиссасини қўшиш эди. Жамғарманинг вазифаси эса пулларни университет ўқитувчиларига адолатли тарзда тақсимлаш эди. Жамғарма бу мақсадга эришишнинг энг мантиқий усулини мавжуд кредит тизими деб топади.

Яъни, жамғарма Карнеги пулларини ўқитувчиларга улар ўқитган фан кредитлари миқдорига қараб тақсимлашга қарор қилади.⁶ Бунинг натижасида шу пайтгача кредит тизимини қабул қилмаган университетлар ҳам ўз ўқитувчиларига жамғармадан пул олиш мақсадида ўзларида кредит тизимини жорий эта бошлайди. Шундай қилиб, 1930 йилларга келиб АҚШ олий таълим муассасаларининг деярли барчаси кредит тизимида фаолият юрита бошлаган эди.

б) Кредит-модуль тизимининг яқин тарихи – ECTS

1976 йилда Европа Иттифоқи давлатлари таълим вазирлари мазкур давлатлар университетлари ўртасида ҳамкорликда ўқиш дастурлари жорий этиш борасида келишувга эришишади.⁷ Лекин бу лойиҳани амалга ошириш, лойиҳанинг молиявий ва ҳуқуқий томонларини ишлаб чиқиш учун 10 йилдан кўпроқ вақт керак бўлди. Ва ниҳоят 1987 йилда Европа иттифоқининг Лондон Саммити давомида иттифоқ аъзо мамлакатлари ОТМлари ўртасида талабалар алмашинувини қўллаб-қувватловчи Эрасмус (ERASMUS) дастури ташкил этилади. Бундан кўзланган мақсад Европа иттифоқи давлатлари университетларида ўқиётган талабалар бир йил ёки бир семестр давомида бошқа аъзо давлатлар ҳудудидаги университетларда ўзаро алмашлаш бўйича таълим олиш имкониятларини кенгайтириш эди. Европа иттифоқи бундай халқаро талабалар алмашинуви дастурларини қўллаб-қувватлаш ва дастурнинг тизимли

⁶ Jessica Shedd (2003), "The History of the Student Credit Hour". *New Directions for Higher Education*. 122 (Summer) (122): 5–12.

⁷ Resolution of The Council and of the Ministers of Education, Meeting within the Council, Official Journal of the European Communities, 1976. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:41976X0219&from=EN>

ижроси учун катта миқдорда грантлар ажратади. Эрасмус дастури натижаси ўлароқ Европа университетларининг кўпчилиги унда қатнашиш мақсадида ўзларида Эрасмус офисларини очиб бошлайди.

Лекин Эрасмус дастури ташкилотчилари тез орада дастур муваффақияти учун бир катта муаммони ҳал этишлари кераклигини тушуниб етишади. Дастур муваффақияти учун энг муҳим шартлардан бири бу талабалар хорижда ўрганган фанлари ўз университетига қайтгандан сўнг тегишли таълим даражасини қўлга киритишлари учун тан олиншига эришиш эди. Лекин амалда аъзо давлатлар университетлари ўқув дастурларини вақт, юклама ва моҳият нуқтаи назаридан қиёслаш механизми мавжуд эмас эди.

Бу муаммонинг ечими сифатида Эрасмус дастури 1989 йилда Америка кредит тизими ва Нидерландия олий таълим тизимига асосланган ҳолда янги кредит-модуль тизими қоидаларини ишлаб чиқади ва уни European Credit Transfer System (ECTS) деб номлайди. Ушбу қоидалар ўзида Европа Иттифоқи давлатлари университетларининг ўқув дастурлари, уларда тақлиф этиладиган фанларни қиёслаш ва талабалар алмашлаш дастурлари доирасида хориж университетларида олган фанларини ўз университетларида тан олинши тамойилларини қамраб олган эди. ECTS кредит-модуль тизими қоидаларини жорий этиш натижасида Европа Иттифоқи давлатлари университетлари ўртасида талабалар алмашинуви ривожлана бошлайди. Дастурида қатнашувчи университетлар ўқув дастурлари халқаро даражада эътирофга эга бўла бошлайди.⁸

1999 йилга келиб Европада Болонья процесси деб аталган Европа мамлакатлари олий таълим вазирликлари ўртасида ўзаро ҳамкорликни ривожлантириш халқаро форуми иш бошлайди. Форумнинг мақсади Европа давлатларида олий таълим стандартлари ва сифатини уйғунлаштиришга қаратилган эди. Болонья процессида Европа давлатлари эндиликда ECTSни ўзларининг олий таълим муассасаларида таълимни ташкил этишнинг асосий усули сифатида тарғиб қилишга келишиб олишади. Бунинг натижасида ECTS эндиликда нафақат талабалар халқаро алмашинуви мақсадида балки, Европа мамлакатлари доирасида университетларда таълимни ташкил қилиш усули сифатида кенг тарқала бошлайди.

⁸ Robert Wagenaar, A History of ECTS, 1989-2019. Developing a World Standard for Credit Transfer and Accumulation in Higher Education. International Tuning Academy, 2020.

Ҳозирда ECTS кредит-модуль тизими Европанинг 48 давлати олий таълим муассасалари томонидан турли даражада таълимни бошқариш усули сифатида фойдаланиб келинмоқда. Болонья процесси аъзо давлатлари орасида Россия, Беларусия, Туркия, Азарбайжон, Арманистон, Грузия, Қозоғистон ҳам тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида қатнашиб келмоқда ва ECTS кредит-модуль тизимини ўзларининг ОТМларида жорий этиш бўйича ҳаракатларни олиб боришмоқда.

с) Кредит-модуль тизими тарихидан сабоқлар

Кредит-модуль тизими юқоридаги тарихи тўғрисидаги маълумотлардан жуда муҳим сабоқлар олиш мумкин. Булардан энг асосийлари сифатида қуйидагиларни келтиришимиз мумкин:

— Кредит-модуль тизими аниқ эҳтиёжлар асосида пайдо бўлган. Энг аввало у олий таълим ўқув дастурларига эркинлик олиб кириш, ўқув дастурларига танлов фанларини кириб келиши билан чамбарчас боғлиқ. Бундан ташқари кредит-модуль тизими олий таълим ўқув дастурларини “юқоридан пастга” қараб эмас

балки “пастдан юқорига қараб” яъни замон, меҳнат бозори ва талабалар эҳтиёжлари асосида шакллантириш эҳтиёжлари асосида юзага келган;

— Кредит-модуль тизими қолаверса мамлакат олий таълим муассасаларини мамлакатдан ташқаридаги университетлар билан алоқаларини яхшилаш, мамлакат университетларини халқаро майдонда эътироф этилишига эришиш эҳтиёжлари асосида шаклланган. ECTS кредит-модуль тизимининг ҳозирги кундаги энг асосий вазифалари бу ОТМ ўқув дастурларига эркинлик, мослашувчанлик, шаффофлик ва талабага йўналтирилган таълимни олиб кириш.

4. Кредит-модуль тизими мамлакат олий таълим тизимига нималарни беради?

Хўш, кредит-модуль тизими Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимига нималарни беради? Унинг амалдаги таълим тизимидан афзалликлари нима? Энди куйида кредит-модуль тизими бизга нималарни беради, деган саволга аниқ мисоллар билан жавоб беришга уриниб кўрамиз. Кредит-модуль тизими мамлакатимиз олий таълим тизимига бир неча афзалликларни олиб киради. Улардан асосийлари сифатида куйидагиларни санаш мумкин.

а) ОТМларда талабалар ўқиш юкламасининг мувозанатли тақсимоги

Юқорида таъкидлаганимиздек, ECTS кредит-модуль тизимида талаба ҳар бир ўқув йили учун тўплаб бориши керак бўлган кредитлар миқдори олдиндан белгилаб қўйилган. Бу 60 кредитни ташкил қилади. Ҳар бир семестр учун белгиланган кредитлар миқдори эса 30 кредитни ташкил қилади. Бундан ташқари талаба ҳар бир кредитни қўлга киритиш учун белгиланган ўқиш юкламаси миқдори ҳам аниқ ва бу 25-30 соат оралиғида. Шундай экан талабаларнинг ҳар ўқув йилидаги ўқиш юкламаси ўртача 1500-1800 соат ($60 \cdot 25 = 1500$; $60 \cdot 30 = 1800$), ҳар семестрдаги ўқиш юкламаси эса ўртача 750-900 соатни ташкил этади ($30 \cdot 25 = 750$; $30 \cdot 30 = 900$). Талабанинг бир йиллик ва бир семестрдаги ўқиш юкламаси бу миқдордан кўп ҳам, кам ҳам бўлиши мумкин эмас.

Шундай экан талабаларнинг бир ўқув йили ёки бир семестр давомидаги ўқиш юкламаси ECTS кредит-модуль тизимида фаолият юритадиган барча университетларда деярли бир хил бўлади. Бу бирхиллик ўқув дастурларига барқарорлик ва мувозанат олиб киради. Эндиликда ОТМлар талабаларга бир семестрда 7 та фан, иккинчи семестрда эса 10 та фанни ўқишни мажбурлаши қийинлашади. Амалдаги тизимда эса бундай барқарорлик ва мувозанатга кафолат йўқ эди. Шунинг учун талабалар бир семестр давомида баъзида 7 та, баъзида 8 та, ва яна бошқа семестрда эса 10 та фанни ўқишларига тўғри келади.

Бундан ташқари, ҳозирда аксарият маҳаллий университетларда талабалар бир семестр давомида одатда 8-10 тагача фанларни ўқишларига тўғри келмоқда. Аслида 8-10 та фанни 4 ой ичида ҳар томонлама ўрганиш бу жуда муаммоли масала. Мамлакатимиздаги амалдаги олий таълим стандартлари тўғрисидаги

қоидаларда ҳам ОТМлар талабаларга ҳафтасига 36 соатгача аудитория машғулотлари белгилаши мумкинлиги қайд этилган. Бу 5 кунлик ўқув ҳафтасида кунига 7 академик соатни англатади. Бундай ҳолатда талаба фанларни том маънода ўрганиш ўрнига кунни шунчаки дарсдан-дарсга, хонадан-хонага югуриб ўтказишларини тасаввур қилиш мумкин холос. Қолаверса, ўзи куннинг шунча қисмини аудиторияда ўтказган талаба дарсдан ташқари вақтини энди ўқишга сарфлашга хоҳиш ва имконият топишига ишониш қийин.

Кредит-модуль тизимида эса кредитларнинг фанлар бўйича ўртача тақсимоми 5, 6 ёки 7.5 ни ташкил этади. Бу дегани талаба бир семестрда кўпи билан 4, 5 ёки жуда борса 6 та фан ўрганади ($30/7.5=4$; $30/6=5$; $30/5=6$). Бу талабалар семестр давомида ўрганиши зарур бўлган фанларнинг сони амалдагидан кўра анча қисқаришини англатади. Яъни, кредит-модуль тизими ОТМ ўқув дастурларига меъёр ва сифат олиб кириши, таълимни ташкил этишда сон кўрсаткичидан сифат кўрсаткичига ўтишга хизмат қилади. Чунки фанлар сонининг бу тарзда қисқариши, эндиликда талабалар ўз вақт ва имкониятларини ана шу кам сонли фанларни чуқурроқ ва ҳар томонлама ўрганишларига имконият яратади.

в) ОТМ ўқув дастурларига танлов фанларини кириб келиши

Ўқишнинг дастлабки йилларида соҳа бўйича умумий билимга эга бўлгандан сўнг талабаларда айрим йўналиш ва фанлар бўйича чуқурроқ билимга эга бўлиш ва келажакда шу йўналишда ишлашга иштиёқ пайдо бўлиши мумкин. Бу дегани, талабалар йилдан йилга мутахассис сифатида шаклланиб борар экан, улар учун ўқиш дастуридаги айрим фанларнинг аҳамияти ортиб, айрим фанларнинг аҳамияти камайиб боради. Лекин ҳозирда университетлар қатъий белгилаб қўйилган ўқув дастурлари асосида иш юритади. Яъни, талабалар ўқишга киргандан бошлаб то битиргунга қадар дастурда белгиланган барча фанларни ўрганишга мажбур.

Бу қай даражада тўғри? ОТМда таълим олаётган талабалар қатъий белгиланган стандарт ўқув дастури асосида таълим олиши шартми? Дастурдаги барча фанлар ҳар бир талабанинг қизиқишлари, келажак режаларига тўғри келмасачи? Аслида ҳар бир талаба ўз қизиқишлари, имкониятлари, келажакда қайси касбни эгаллаши ва бу учун керакли фанларни университетдан кўра яхшироқ билади. Талабани мажбурлаб хонада олиб ўтириш мумкин, лекин унинг фикр ва эътиборини хонада ушлаб ўтириб бўлмайди. Яъни, у барибир ўзи хоҳлаган нарсасига эътибор беради,

ўзи хоҳламаган нарсасига эса йўқ. Имтиҳонлардан эса бир амаллаб ўтиб олишга ҳаракат қилади. Бундан кимга нима фойда? Аксинча бундай ҳолатлар қанчадан қанча ресурслар, маблағлар, инсонлар вақти беҳуда сарфланишига сабаб бўлади. Бу олий таълим тизимида коррупция ҳолатларига ҳам сабаб бўлиши мумкин.

Кредит-модуль тизимига ўтишнинг муҳим жиҳатларидан яна бири бу ўқув дастурига танлов фанларининг кириб келишидир. Унга кўра талабалар ўқишнинг дастлабки йилларида соҳага оид асосий, умумқасбий фанларни ўзлаштириб, соҳа бўйича умумий билимни эгаллаб олганларидан сўнг, улар энди соҳага оид махсус фанларни ўз қизиқишларидан келиб чиқиб ўзлари танлаш имкониятига эга бўладилар. Бунда ОТМ талабаларга ўқув йили давомида таклиф қилинаётган танлов фанларнинг рўйхатини ва улар ҳақида батафсил маълумот такдим этади. Талабалар эса ушбу рўйхат ва маълумотлар асосида ўзлари қизиққан фанларни танлайдилар. Бу жараён ҳар бир талаба ўзининг бакалавр ёки магистратура ўқиш дастурини маълум маънода ўзи шакллантиришга имкон яратади. Яъни, гуруҳда 50 нафар талаба бўлса, уларнинг ҳар бири ўз қизиқишларига кўра ўз ўқиш дастурларига эга бўлади.

Танлов фанлари миқдори курсдан-курсга кўпайиб бориши зарур. Чунки талаба курсдан-курсга ўтган сари, мутахассис сифатида шаклланиб ва унда мустақил қарор қабул қилиш қобилияти ҳам юксалиб боради. ОТМлар аста-секинлик билан талабларга ўз факультетларидан ташқарида, яъни бошқа факультетлардан ҳам танлов фанлари олишга имконият яратишлари зарур.

Танлов фанлари амалиёти нафақат талабалар ўзлари хоҳлаган йўналиш бўйича чуқурроқ билим олишга имконият яратади, балки ОТМ ўқув дастуридаги фанлар таркиби табиий равишда сараланиб боришига ҳам хизмат қилади. Чунки, талабалар қизиқиш ва эҳтиёжларига жавоб бермайдиган фанлар аста-секинлик билан дастурни тарк этиб, фанлари рўйхатини иқтисодиёт, давр талаблари ва талабалар қизиқишларига мос фанлар эгаллай бошлайди. Бундан ташқари фан ўзига етарли миқдорда талабаларни жалб қила олиши учун ўқитувчи доимий равишда ўз устида ишлаши, талабалар учун фаннинг аҳамиятини сақлаб қолиши, дарсларнинг сифатини доимий равишда яхшилаб бориши зарур. Акс ҳолда ушбу фан ўқув дастуридан чиқиб кетиши ва натижада ўқитувчи ўз ишини йўқотиб қўйиши мумкин. Бу жараён дарслар сифатининг яхшиланишига хизмат қилади.

Танлов фанлари амалиёти ривожланган давлатларда ўзини исботлаган амалиётдир. Улардаги фан тараққиёти, иқтисодиёт даражаси, мутахассисларнинг салоҳияти таълимдаги айнан шу жиҳат билан боғлиқ бўлса ажаб эмас. Чунки талаба ўзи хоҳлаган, қизиққан фан ва йўналишларни яхшироқ ўзлаштиради ва унда катта муваффақиятларга эришиши мумкин.

Шуниси аниқки, кредит-модуль тизимининг тарихи, унинг пайдо бўлиши танлов фанлари амалиёти билан чамбарчас боғлиқ. Яъни, кредит-модуль тизимининг юзага келишига танлов фанлари амалиёти сабаб бўлган.⁹ Шундай экан, агар ОТМ ўзида кредит-модуль тизимини жорий этсада лекин ўқув дастурларига танлов фанларини олиб кирмаса, ушбу ОТМ том маънода кредит-модуль тизимида фаолият юритаяпти, дейиш қийин.

с) ОТМлар ўқув дастурларида фанларнинг сараланиши

Тасаввур қилинг сиз палов пиширмоқчисиз. Бунда сизга асосан гўшт, ёғ, сабзи, пиёз ва гурунч керак бўлади. Сиз бу таомни тайёрлаш учун одатда шолғом ёки картошка ишлатмайсиз. Чунки улар сиз тайёрламоқчи бўлган таом мақсадларига тўғри келмайди. Агар сиз палов тайёрлашда сабзи ўрнига шолғом қўшиб юборсангиз натижада таомингиз бошқача чиқиб қолиши тайин ва бундан ўша таомни истеъмол қилувчилар ранжиши мумкин. Худди шундай, мутахассис тайёрлаш ҳам унда мутахассисликка оид энг зарурий билим, кўникма ва маҳоратларни шакллантиришдан иборат. Агар талабага зарур мутахассислик билим ва кўникмалар қолиб бошқа нарсалар ўргатилса, унда мутахассисликка оид жиҳатлар тўлиқ шаклланмай қолади. Бунинг натижасида битирувчини ишга олган ташкилот мутахассисдан ҳам, уни тайёрлаган таълим муассасасидан ҳам ҳафсаласи пир бўлиши мумкин.

Ҳозирда олий таълим ўқув дастурларида талабанинг мутахассислигига тўғридан-тўғри алоқаси бўлмаган фанлар етарлича. Масалан, аксарият университетларда 1-курсда, айрим ҳолларда юқори курсларда ҳам жисмоний тарбия, диншунослик, этика, эстетика ва шунга ўхшаш бошқа фанлар ўтилади. Бу фанларни одатда талабаларнинг мутахассислигига тўғридан-тўғри алоқаси йўқ бўлсада улар ОТМ ўқув дастурларида анчагина жой ва вақтни эгаллайди. Қолаверса, талаба жисмоний тарбия фанини ОТМда фақат 1 семестр ёки 1 йил ўрганиши бироз

галати. Бир мутахассис таъкидлаганидек, гўёки жисмоний саломатлик ва спорт талабага фақат бир семестр ёки бир йил керак бўлади холос.

Аслида бу каби фанларнинг аксарияти мактабнинг юқори синф дастурлари хусусиятларидир. Агар талаба ушбу фанлар бўйича мактабда билим ва кўникмага эга бўлган бўлса, уларни университет даражасида яна такрорлашга қандай эҳтиёж бор? Ундан кўра талаба шу вақтни ўз соҳасини чуқурроқ ўрганишга сарф қилсачи? Тўғри, диншунослик, этика ва эстетика каби умумий фанлар ёшларнинг шахс сифатида шаклланишида катта роль ўйнаши мумкин, лекин ҳозирда мактаб битирувчиларининг бор йўғи 10-20% фоизигина ОТМ га кирмоқда.¹⁰ Бу дегани агар бу фанлар мактаб юқори синфларида ўргатилмаса, мактаб битирувчиларининг аксариятида бундай билимга эга бўлиш имконияти бўлмайди. Агар бу каби умумий фанлар ҳақиқатда ҳам ёшларнинг шахс сифатида шаклланиши ва жамият учун муҳим ҳисобланса, унда улар ОТМ даражасида эмас балки мактабнинг юқори синфларида ўргатилиши мақсадга мувофиқ. Шунда бундай фанлардан кўпроқ ёшлар баҳраманд бўлишади.

Қисқача айтганда, ОТМ ўқиш дастурларининг умумий, мутахассисликка тўғридан-тўғри алоқаси бўлмаган, ўзини такрорловчи фанлар билан тўлдирилиши талаба университетдаги қисқа ва энг қимматли вақтидан самарали фойдалана олмаслигига олиб келмоқда.

ECTS кредит-модуль тизимида эса ОТМлар ўзининг ҳар бир бакалавр ва магистратура ўқув дастури мақсадларини олдиндан аниқ белгилаб олиши талаб этилади. Яъни, улар муайян мутахассислик бўйича ўқиш дастурини яратишдан аввал ўз олдиларига қуйидаги саволларни қуйишлари талаб этилади:

- Биз қандай мутахассис тайёрламоқчимиз?
- Бизнинг битирувчилар айнан қандай билим, кўникмага эга бўлиши ва университет дастурини тамомлагандан сўнг нималарни қила олиши керак?
- Талабаларимиз шу билим, кўникма ва маҳоратга эга бўлиши учун нималарни (фанлар, машғулотлар ва тажрибаларни) ўрганиши керак?

Шу учта савол ҳақида мулоҳаза қилиш жараёнининг ўзи ўқув дастури қандай фанлар, машғулотлар ва тажрибалардан ташкил топган бўлиши ҳақида

хулосаларни ишлаб чиқишга имкон беради. Ҳар бир ОТМ бакалавр ва магистратура дастури турлича бўлганлиги сабабли унинг мақсадлари ҳам турлича бўлиши табиий ҳолат. Шунинг учун ҳам бу ўқув дастурларини университет даражасида ишлаб чиқиб, тасдиқлашади.

Яъни, ОТМлар ўзларининг ҳар бир бакалавр ва магистратура ўқув дастурининг мақсадларини битирувчи дастур давомида қўлга киритиши зарур бўлган билим, кўникма ва маҳоратлар шаклида олдиндан аниқ белгилаб олишлари зарур. Бу кредит-модуль тизими тили билан “Program Learning Outcomes” деб аталади. Ўқув дастури мақсадлари белгилаб олингандан сўнг, эндиликда дастурда фақат шу мақсадларга хизмат қилувчи фанларгина сақлаб қолинади ёки дастурга киритилади, қолган фанлар эса дастурни тарк этиши зарур.

Шу нуқтаи назардан, ОТМлар ўз ўқув дастурларини иқтисодиёт, меҳнат бозори ва талабалар эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда эркин шакллантириш имкониятига эга бўлишлари учун 2001 йил 16 августда Вазирлар Маҳкамаси томонидан қабул қилинган “Олий таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарорга ўзгартириш киритилиши ва ОТМларга ўқув дастурларини ўзлари эркин шакллантиришга имконият берилиши керак. 19 йил аввал ишлаб чиқарилган стандарт бугунги замон талабларига жавоб бермаслиги эҳтимоли катта. Зеро, иқтисодиёт ва меҳнат бозори талаблари ўзгарган сари ОТМларнинг ҳам ўз ўқув дастурларини мунтазам равишда баҳолаб бориш, зарур бўлса ўзгартиришга имконияти бўлиши керак.

d) ОТМ ўқув дастурларига шаффофлик олиб кириш

Кредит-модуль тизимида ОТМлар нафақат ҳар бир ўқиш дастурлари мақсадларини олдиндан белгилаб олишлари зарур, балки бу мақсадларни ўзининг бўлғуси ва мавжуд талабаларига олдиндан шаффоф тарзда етказиши керак. Ҳозирда, маҳаллий ОТМларга ҳужжат топшираётган талабалар ўзлари ҳужжат топшираётган бакалавр ёки магистратура дастурларида айнан нималарни ўрганишлари мумкинлиги ҳақида етарлича маълумотга эга эмаслар. Аксарият ҳолларда абитуриентларга фақат университет, факультет ва дастур номигина маълум. Ҳатто университетда ўқиётган талабалар ҳам кейинги семестрда қайси фанларни ўқишларини фақат ўша семестр бошидагина биладилар. Яъни, абитуриентлар ва талабаларга бакалавр ёки магистратура дастурларининг мақсадлари, унда ўрганиладиган фанлар, дастурда улар қандай билим, кўникма ва

маҳоратга эга бўлишлари ҳақида олдиндан, қолаверса ўқиш давомида ҳам етарлича маълумот берилмайди.

Абитуриентга ёки талабаларга бу маълумотлар нима учун олдиндан тақдим этилиши зарур? Ҳозирда талабаларга бир пайтнинг ўзида бир нечта университетларга хужжат топшириш имконияти берилмоқда. Шундай экан улар бир пайтни ўзида бир нечта ОТМга қабул қилиниши мумкин. Бўлғуси талабалар қайси ОТМнинг қайси дастурига хужжат топшириш ва уларга қабул қилингандан сўнг танловни амалга ошириши учун ОТМ ва уларнинг дастурлари ҳақида етарлича маълумотга эга бўлишга ҳақлидирлар. Танлов учун ОТМ ёки ундаги дастурларнинг номини билишнинг ўзигина етишмайди. ОТМлар сони кўпайган сари эндиликда талабалар ундаги дастурларнинг номига қараб эмас, балки сифатига қараб танлай бошлайдилар. Яъни, абитуриентлар ҳаётларининг 4 ёки 2 йилини ва қийналиб топилган пулларини нимага сармоя қилаётганликларини олдиндан билишга ҳақлидир. Қолаверса, ҳар бир талаба ОТМга анча миқдорда контракт пули тўлаётган мижоз сифатида муайян ўқиш дастури ҳақида батафсил билишга ҳақлидир.

Кредит-модуль тизимига ўтгандан сўнг эса университетлар ўзларининг ҳар бир бакалавр ва магистратура дастурлари бўйича дастур каталогини, яъни китобчасини ишлаб чиқишларига тўғри келади. Унда ҳар бир бакалавр ва магистратура ўқув дастурнинг мақсадлари, қабул қоидалари, ОТМдаги ўқиш шароитлари, академик тақвим, талабалар 4 йиллик ёки 2 йиллик дастур давомида айнан қайси фанларни ўқишлари мумкинлиги, ушбу фанларнинг қисқача тавсифи, қайси фан айнан қайси курсда ўрганилиши, уларни айнан кимлар ўқитиши, ОТМда талабалар учун ётоқхона имкониятлари, талабаларнинг бир ойлик ўртача яшаш харажатлари, ОТМда қўлланиладиган баҳолаш усул ва мезонлари ҳақида абитуриент ва талабаларга олдиндан шаффоф тарзда маълумот берилиши зарур. Бу маълумотлар ҳар янги ўқув йили бошида китобча тарзида талабаларга тарқатилади ёки университет веб саҳифасига юклаб олиш мумкин бўлган форматда жойлаштирилади.

е) ОТМларда ўқув машғулотларни шаффоф тарзда ташкил этиш

Ҳозирда мамлакатимиздаги аксарият ОТМларида талабалар семестр бошида дарслар бошланиши арафасида фақат ўша семестрда ўтиладиган фанларнинг номи, уларни ўқитадиган ўқитувчилар исмлари, дарслар қайси пайт, қайси

хоналарда ўтиши ҳақида маълумотга эга бўладилар холос. Талабаларга ушбу фанларнинг мақсадлари, уларни талабанинг мутахассис бўлиб етишишида тутган ўрни, талаба ушбу фанлар орқали қандай билим, кўникма ва маҳоратга эга бўлиши кутилаётганлиги ҳақида маълумот деярли берилмайди, билмайдилар. Чунки амалиётда университет фанлари ҳақидаги бундай маълумотлар талабаларга тизимли, яхлит ва шаффоф тарзда тақдим этилмайди.

Кредит-модуль тизимида эса ОТМнинг ҳар бир ўқитувчиси ўзининг ҳар бир фани бўйича 4-5 вароқли фан дастурига, яъни “syllabus”га эга бўлиши ва уни семестр бошида талабаларга тақдим этиши керак бўлади. Фан дастури ўзида ушбу фаннинг мақсадлари, унинг ўқув дастурида тутган ўрни, талабанинг келажакдаги касбий фаолияти учун аҳамияти, талабалар ушбу фанни ўрганиш натижасида нималар қила олиши, ушбу фан бўйича семестр давомида ўрганиладиган мавзулар, талабалар фойдаланиши зарур ва мумкин бўлган адабиётлар рўйхати, баҳолаш мезонлари ҳақидаги маълумотларни қамраб олади. Агар фан танлов фани бўлса талаба учун бундай маълумотларнинг аҳамияти жуда катта. Чунки талаба фанни танлаш ёки танламаслик бўйича қарорга келиши учун фанни номини ёки уни ўқитадиган ўқитувчининг исмини билишни ўзига кифоя қилмайди. Талаба бундай қарорга келиши учун фан бўйича етарли маълумотга эга бўлиши керак.

Фан дастуридан кўзланган мақсад жуда оддий – ОТМларда дарс жараёнларини шаффоф, мақсадли ва режа асосида ташкил этишга эришишдир. Бу амалиёт, авваламбор ўқитувчини ўзи ўқитмоқчи бўлган фан мақсадлари ва аҳамиятини ўзи тушуниб олишга ундайди. Афсуски амалиётда, ўзи ўргатаётган фанининг мақсадлари ва унинг талабаларни мутахассис сифатида шаклланишидаги аҳамиятини билмайдиган ўқитувчилар ҳам етарлича.

Агар ўқитувчи ўз фани мақсадларини олдиндан аниқ белгилаб олса, у семестр давомида барча таълим ҳаракатларини мана шу мақсадларга эришишга қаратади. Имтиҳонлар ҳам талабаларнинг шу кўзланган мақсадларга эришган эришмаганлиги текширишга қаратилади. Агар фаннинг мақсадлари белгиланмаса ёки у талабанинг мутахассис сифатида шаклланишига ҳизмат қилмаса, ушбу фан ўқув дастурида қолиши тўғри эмас. Лекин ушбу амалиёт ОТМ томонидан ўқитувчилар устидан назоратни кучайтириб юборишига, ўқитувчиларни шу баҳона жазолашга ва қоғозбозчиликка ҳам олиб келмаслиги керак.

5. Кредит-модуль тизимида ўқув дастурлари қандай яратилади?

ECTS кредит-модуль тизимида ОТМ ўқув дастурларини шакллантириш қуйидаги муҳим босқичларни ўзида камраб олади:

- 1) Ўқув дастури профилини яратиш (мақсадларини белгилаш);
- 2) Кредитларни модулар бўйича тақсимлаш;
- 3) Ўқув дастурини талабалар ва бошқа манфаатдор томонларга етказиш.

Қуйида ҳар бир босқичнинг ўзига ҳос жиҳатлари ҳақида қисқача тўхталиб ўтамиз.

а) Ўқув дастури профилини ва ўқиш натижаларини ишлаб чиқиш

ECTS кредит-модуль тизимида фаолият юритувчи ҳар бир ОТМ кредит-модуль тизимига ўтишни ўзининг ҳар бир ўқув дастури профилини яратишдан бошлайди. Дастур профили одатда максимум 1-3 вароқдан иборат ёзма баёнот бўлиб, у асосан қуйидаги саволларга жавоб бериши керак.

1. Ўқув дастури доирасида қандай мутахассис тайёрланади?
2. Ўқув дастури қайси таълим даражасини беради?
3. Талабалар дастур давомида қандай ўқиш натижаларига эришади?

Қисқача айтганда, ОТМ ўқув дастури профили бу дастур ҳақидаги асосий маълумотлар ва мақсадлари тафсилотларидан ташкил топган. Уни сафарга кетаётган одам сафар манзили, сафарни нимада амалга ошириши, сафардан кўзланган мақсадларини олдиндан белгилаб олишига қийинчилик мумкин. Зеро, инсонлар одатда бундай масалаларга аниқлик киритмасдан сафарга чиқмайди.

Худди шундай, ОТМлар ҳам ўзларининг ҳар бир ўқув дастури ўз профилига эга бўлишини таъминлашлари керак бўлади. Ўқув дастури профилини яратиш ҳозирда мазкур соҳа битирувчилари билиши, тушуниши ва қила олиши зарур бўлган асосий билим, кўникма ва маҳоратлар кўламини аниқлашдан бошланади.

ОТМ ўз ўқув дастурлари профилларини ишлаб чиқишда дастурнинг манфаатдор томонлари: ўқитувчилар, асосий иш берувчи ташкилотлар, акредитация идоралари, дастур битирувчилари (alumni), талабалар вакиллари орасида сўровлар ўтказиш, уларни фикрларини этиборга олиши зарур. Зеро иш берувчи ташкилотлар ўзлари келажакда ишга оладиган битирувчилар қандай билим ва кўникмага эга бўлиши кераклигини, дастурни аввал битирганлар улар дастурда аввал ўрганган қайси билимлар амалиётда қўл келганлиги, қайсилари қўл келмаганлигини, ўқитувчилар дастурдаги фанларнинг илмий ва назарий аҳамиятини, талабалар вакиллари эса талабаларнинг ҳозирги таълим эҳтиёжлари ҳақида ОТМ маъмуриятидан кўра яхшироқ тушунчага эга.

Мисол: Ҳуқуқшунослик йўналиши бўйича бакалавр даражасини берувчи ўқув дастурини тахминий ўқиш натижалари:

1. Ҳуқуқнинг асосий ва айрим соҳалари бойича умумий билимга эга бўлиш;
2. Ҳуқуқий меъёрларни турли манбалардан излаб топиш ва уларни таснифлай олиш;
3. Ҳуқуқий меъёрларни таҳлил қилиш ва уларни ҳаётий муаммога қўллай олиш;
4. Ҳуқуқ меъёрларидаги ноаниқлик ва номутаносибликларни аниқлай олиш;
5. Ҳуқуқий ҳужжат, шартнома, ахборот, фикр ва хатларни ёза олиш;
6. Ҳуқуқий масала бўйича оғзаки ахборот ва тақдимотлар қила олиш;
7. Ҳуқуқни бошқа соҳалар билан боғлай олиш;
8. Мижозни тинглаш, у билан мулоқотга кира олиш;
9. Ҳуқуқ ва касб этикаси қоидаларини тушуниш ва уларни кўрсата олиш;
10. Ижтимоий, жинсий, ирқий ва диний тенгликни тушуниш ва ҳурмат қилиш;
11. Бошқалар билан ҳамкорликда қилиш ва гуруҳда ишлай олиш;
12. Танқид қилиш ва танқидни қабул қила олиш;

Ўқув дастури профилини яратиш дастурда ўргатиладиган фанлар, машғулотлар, модуллар рўйхатини белгилаб олиш учун ҳам жуда катта аҳамиятга эга. Чунки дастурда қандай фанлар ва модулларнинг бўлиши дастур профилидан келиб чиқиб белгиланади. Профилнинг мавжудлиги, ундаги мақсадларнинг аниқлиги ўқув дастурига фақат дастур мақсадларига мос фан ва машғулотлар киритилишига, унга номутаносиб фанлар эса дастурдан чиқарилишига хизмат қилади. Бўлғуси талабалар ҳам дастур профили ёрдамида дастур давомида ўзларида қандай жиҳатлар шаклланиши ҳақида тушунчага эга бўладилар ва шу “харита” асосида ҳаракат қиладилар.

[Ривожланган давлатлар ОТМлари ўзларининг ҳар бир ўқув дастурлари бўйича профилига эга ва буни уларнинг веб саҳифаларида кузатиш мумкин.](#)

в) Кредитларни модуллар бўйича тақсимлаш қоидалари

ОТМ ўқув дастурлари профиллари яратилгандан сўнг ундаги фанлар ва машғулотлар рўйхати шакллантирилади. Дастурдаги фанлар бир нечта модулларга ажратилади ва уларнинг ҳар бирига тегишли миқдорда кредитлар тақсимланади. Кредитларнинг ҳар бир модуль бўйича тақсимоти унда кўзланган ўқиш натижаларига эришиш учун талаба тахминан қанча ўқиш юкламасини бажариши кераклигига қараб белгиланади. Бунда ўқиш юкламалари миқдори уларни бажариш учун ўртача талаба тахминан қанча вақт сарфлаши ҳисобга олинади. Эслатиб ўтамиз, ECTS кредит-модуль тизимида 1 кредит 25-30 соат ўқиш юкламасига тенг.

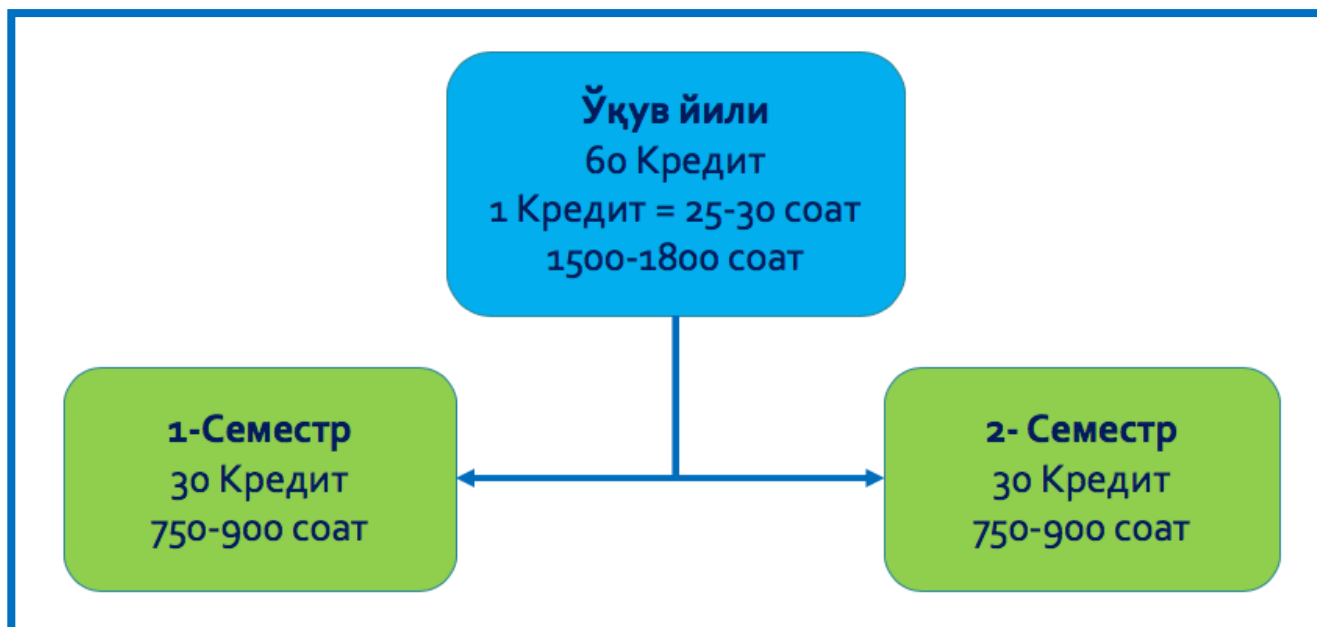
ECTS тизимида кредитларни ўқув дастурлари, ўқув йиллари, семестрлар бўйича тақсимоти олдиндан белгилаб қўйилган. Яъни, ОТМлар ўқув дастурлари, ўқув йили ёки семестрлар бўйича аниқ белгиланган кредитлар миқдорини ўзларича белгилай олмайдилар. Бу бўйича аниқ қоидалар мавжуд.

Кредитларни дастурлар бўйича тақсимлаш. Кредитларнинг ўқув дастурлари бўйича тақсимоти ҳар бир давлатнинг олий таълим даражалари кўламига қараб амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимида ECTS тизимида фаолият юритадиган ОТМларда бу тақсимот бакалавриат учун 240, магистратура учун 120 кредит, докторантура дастурлари хусусиятларидан келиб

чиқиб, турлича белгиланиши мумкин. Бу тақсимот қоидаларини қуйидагича тасвирлаш мумкин:

Дастурлар	Йиллар	Кредитлар
Бакалавр	4 йил	240 кредит
Магистратура	2 йил	120 кредит
Докторантура	турлича	турлича

Кредитларни йиллар ва семестрлар бўйича тақсимлаш. Кредитларнинг ўқув йиллари ва семестрлар бўйича тақсимоти қуйидагича амалга оширилади: 1 йил = 60 кредит, 1 семестр = 30 кредит. Лекин бир ўқув йили 2 эмас балки 3 семестрдан иборат ўқув дастурларида 60 кредит 3 та тенг қисмлардан иборат бўлади.

Кредитни модулар бўйича тақсимлаш. Кредитларни модулар бўйича тақсимлаш ОТМлар томонидан, айрим ҳолларда эса тегишли факультетлар томонидан амалга оширилиб, ОТМнинг тегишли кенгашида тасдиқланади.

Кредитлар тақсимоти асосан икки усулда амалга оширилади:

- **Модулар тақсимот**
- **Модулар бўлмаган тақсимот**

Ушбу кредитлар тақсимоти усуллариининг ҳар бири ўзига хос афзаллик ва ноқулайликларга эга.

Модулар тақсимот. Модулар тақсимот усулида кредитлар модулар бўйича стандарт сонларда тақсимланади. Бунда ОТМдаги барча фанлар, масалан 5, 6 ёки 7.5 кредитларда тақсимланиши мумкин. Кредитларни модуларга бутун сонларда тақсимланади лекин айрим ҳолларда кредитлар истисно тариқасида каср сонларда (.5) ҳам тақсимланиши мумкин (масалан ўқув дастури бир семестр учун 4 та модуль режалаштирганда). Бундан бошқа ҳолатларда кредитларни каср сонларда тақсимлаш тавсия этилмайди.

Модулар тақсимотда белгиланган кредитларни ўқиш юкламаси ва семестр ўқув дастуридаги фанлар сонига қараб асосан 5, 6 ёки 7.5 кредитларда тақсимлаш мумкин. Бунда 5-кредитлик тақсимотда бир семестрда 6 та модуль, 6-кредитлик тизимида 5 та, ва 7.5-кредитлик тақсимотда эса 4 та модуль ўтилади. Уларнинг ўқиш юкламалари тахминан қуйидагича бўлади:

5-Кредит	6-Кредит	7.5-Кредит
<ul style="list-style-type: none"> • 125-150 умумий юклама соатлари • 50-60 аудитория соатлари • фанлар сони: 6 (5*6 =30) 	<ul style="list-style-type: none"> • 150-180 умумий юклама соатлари • 60-72 аудитория соатлари • фанлар сони: 5 (6*5 =30) 	<ul style="list-style-type: none"> • 187.5-225 умумий юклама соатлари • 75-90 аудитория соатлари • фанлар сони: 4 (7.5*4 =30)

Модулар тақсимотни усулини яна кредитлар тақсимотининг **тепадан пастга йўналтирилган**, яъни **“топ-даун” (top down)** усули деб ҳам аталади. Чунки бундай усулда кредитларнинг модуллар бўйича тақсимоти ўқув дастурининг профили, унинг умумий мақсадларидан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

Модулар тақсимотнинг афзалликлари сифатида қуйидагиларни санашимиз мумкин. Модулар тақсимотда кредитлар барча фанлар бўйича стандарт сонларда амалга оширилганлиги учун мувозанатли ўқув дастури ва ўқиш жадвали юзага келади. Бу тақсимот имтиҳонлар жадвалида имтиҳонлар кўпайиб кетишининг ҳам олдини олади. Бундан ташқари, модулар тақсимотга асосланган ўқув дастурларига асосланган ОТМларда талабалар ўзлари ўқиётган факультетидан бошқа факультетлардан ҳам танлов фанлари ўрганишлари осонлашади. Чунки университетнинг барча факультетлари стандарт тақсимот қоидалари асосида фаолият юритса, талаба бошқа факультетда қўлга киритган кредитларини ўз ўқув дастурига ўтказиши осон бўлади. Бу усул мамлакат ОТМлари ва халқаро даражадаги ўзаро талабалар алмашинуви ёки ўқишни кўчириш масалаларига ҳам ижобий таъсир кўрсатиши мумкин.

Модулар тақсимотнинг ноқулайликлари шундан иборатки, унда факультет ёки ўқитувчиларнинг академик эркинлиги маълум даражада чекланади. Чунки ҳар бир факультет ёки ўқитувчи ўзи ўқитадиган фанлари учун ўзи хоҳлаганча етарли миқдорда кредитни тақсимлаш имконига эга эмас, ҳатто фан юкламаси шунга тақозо этса ҳам. Бундай ҳолатларда ўқиш юкламаси катта бўлган фанлар бир нечта

қисмларга/модулларга бўлиб, яъни дастурга алоҳида давомли фанлар тариқасида киритилади (Масалан, математика II, математика III).

Ҳозирда, ECTS тизимида фаолият юритадиган кўп хорижий давлатларда кредитларнинг фан ва модулар бўйича тақсимои 5, 6, 7.5 кредитни ташкил этади. Бунда нима учун кредитлар айнан шу комбинацияларда тақсимланапти деган савол туғилиши мумкин. Кредитларни бу миқдорларда тақсимлаш талабага семестр давомида 6, 5 ёки 4 та модуль ўқиш имконини яратади. Қолаверса, бу сонлардаги кредитларни бошқа кредит-модуль тизимларига конвертация қилиш ҳам анча осон кеча. Масалан, 6 ECTS кредитли модуль одатда Америка университетларининг 3 кредитлик модулларига, Буюк Британия университетларининг 12 кредитли модулларига тенг.

Модулар бўлмаган тақсимот. Модулар бўлмаган тақсимот усулида кредитлар ўқув дастуридаги ҳар бир модулга турлича миқдорларда тақсимланади (масалан, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 15). Тақсимотнинг бу усули афзалликлари қуйидагича. Унда кредитларни фанларнинг аҳамияти ва юкламаларига қараб турлича сонларда тақсимлаш имконияти мавжуд. Модулар бўлмаган тақсимот усули кредит тақсимотининг **пастдан тепага йўналтирилган яъни “боттом ап” (bottom up) усули** деб ҳам аталади. Бунинг сабаби бундай тақсимотда асосий эътибор фан ва модуларнинг ўқув дастуридаги аҳамиятига қаратилади ва тақсимот шу марказдан бошланади.

Модулар бўлмаган тақсимот усулининг ноқулайликлари қуйидагича. Унда баъзи фанлар ўқув дастурида ҳукмронликни қўлга киритиши мумкин. Чунки одатда ҳар бир ўқитувчи ўз фанларини ўқув дастурида тутган ўрнига юқори баҳо беради. Бу нуфузли ўқитувчилар фанларига кўпроқ кредитлар тақсимланишига, бунинг натижасида бошқа фанлар учун белгиланган кредитлар миқдорининг камайиб кетишига олиб келиши мумкин. Шунинг учун модулар бўлмаган тақсимотга асосланган ўқув дастурлари ўқиш жадвалларида мувозанат йўқолиши мумкин.

с) Танлов фанлари

Кредит – модуль тизимининг яна бир ўзига хос хусусиятларидан бири бу ўқув дастурида танлов фанларининг бўлишлигидир. У талабага йўналтирилган таълимнинг асосий хусусияти. Бунда талаба ўқув дастури учун белгиланган кредитларнинг бир қисмини мажбурий фанларни ўрганиш ҳисобидан, қолган қисми эса танлов фанларини ўрганиш ҳисобидан жамғариш имкониятига эга бўлади. Масалан, талаба бакалавр дастурини тамомлаши учун 240 кредит жамғариши кераклигини ҳисобга олсак, у ушбу кредитларнинг 50 фоизини (яъни 120 кредитни) мажбурий фанлар ҳисобига, қолган 50 фоизини эса (120 кредит) танлов фанлари ҳисобига жамғариши мумкин.

Танлов фанлари бу муайян ўқув дастури доирасида талаба ўзининг хоҳиши, қизиқишлари, келажак режалари асосида танлаш ва ўрганиш имкониятига эга бўлган фанлардир. Бунда ОТМ томонидан талабаларга муайян ўқув йили давомида ёки бутун ўқув дастури давомида ўрганиши мумкин бўлган танлов фанлари рўйхати тақдим этилади ва талабалар ушбу рўйхатдан ўзлари қизиққан фанларни танлайдилар ва ўрганадилар. Лекин талаба танлаган фанлар

кредитларининг умумий миқдори ўша ўқув йилида танлов фанлари учун ажратилган кредитлар миқдорига мос келиши зарур. Масалан, дастурда муайян ўқув семестрида талаба 18 кредитни танлов фанлари ҳисобига жамғариши белгиланган ва ҳар бир танлов фани 6 кредитда акс этган бўлса, талаба мазкур семестрда 3 та танлов фанини ўрганади.

Танлов фанлар одатда талаба муайян таълим соҳасининг муайян йўналиши бўйича чуқурроқ билим олишига хизмат қилади. Кредит-модуль тизимида талабаларнинг танлов ҳуқуқини икки турга ажратиш мумкин:

— **Чекланган танлов ҳуқуқи.** Бунда талабаларга ҳар бир ўқув йили бўйича фанлар танловини амалга ошириши учун жуда чекланган миқдордаги танлов фанлари рўйхати берилади ва улар шу рўйхатдан белгиланган миқдордаги кредитларга мос равишда фанларни танлайди. Масалан, талабаларга 3 та танлов фанларидан иборат рўйхат тақдим қилиниб, рўйхатдан 2 та фанни танлаш имконияти берилиши мумкин. Кўриб турганингиздек бунда талабанинг танлов имконияти анча чекланган бўлади. Бундан ташқари талаба айнан қайси курсда қайси танлов фанларини ўрганиши мумкинлиги ҳам олдиндан белгилаб қўйилиши мумкин. Бу ҳам чекланган танлов ҳуқуқига хос амалиётдир.

— **Чекланмаган танлов ҳуқуқи.** Бунда талабага дастур давомида талаба ўрганиши мумкин бўлган нисбатан анча кенг сонли танлов фанлари рўйхати тақдим этилади ва талаба бу рўйхатдан ҳар бир семестр учун белгиланган танлов фанлари кредитлар миқдоридан келиб чиққан ҳолда танловни амалга оширади. Талабага одатда қайси фанни қайси курсда танлаши мумкинлиги бўйича чеклов қўйилмайди. Лекин талабанинг танлов фанларидан жамғарган кредитлар миқдори семестрда танлов фанлари учун белгиланган кредитлар миқдоридан камайиб ёки кўпайиб кетмаслиги зарур. Лекин бунда талабаларнинг танлов ҳуқуқи мутлоқ (абсолют) эмас. Айрим танлов фанлари талаба мазкур фанларни бошлашдан аввал бошқа бир фанни тугаллашини талаб қилиши мумкин (prerequisite). Масалан, Халқаро Солиқ Ҳуқуқи фани қоидаларида талаба ушбу фанни бошлашдан аввал у Корпоративе Солиқ Ҳуқуқи фанини ўрганиши кераклиги белгилаб қўйилган бўлиши мумкин. Бунда талаба шу шартни бажаргандан сўнггина Халқаро Солиқ Ҳуқуқи фанини танлаш ҳуқуқига эга бўлади. Буни кредит-модуль тизимида прогрессия қоидалари деб аталади. Чекланмаган танлов ҳуқуқи асосидаги ўқув дастурларида талабага маълум миқдордаги кредитларни бошқа факультетларда ҳам тўплашига ҳам йўл қўйилади.

Ҳозирги босқичда, мамлакатимиздаги маҳаллий ОТМлар учун кредит-модуль тизими умуман янги тизим. Уларда кредит-модуль тизимига ўтишнинг дастлабки босқичларида танлов фанлари амалиётини чекланган танлов ҳуқиқи асосида жорий қилишлари мантиқий қадам бўлса ажаб эмас. Лекин кейинчалик ОТМ чекланмаган танлов ҳуқуқига асосланган амалиётни жорий этишлари мақсадга мувофиқ. Нима бўлганда ҳам талабаларга тақдим этиладиган танлов фанлари рўйхати уларнинг танлов ҳуқуқларини деярли йўққа чиқарадиган даражада чекланган бўлмаслиги зарур. Буни қуйидаги мисол билан тушунтиришга ҳаракат қиламиз.

Тасаввур қилинг, сиз ўзингизга кўйлак олиш ниятида кийим дўконига кирдингиз ва бу ҳудуддаги ягона кийим дўкони. Сизнинг кўйлак ўлчамингиз “L”. Афсуски дўконда фақат “S”, “M” ва “XL” ўлчамидаги кўйлаklar бор. Умуман олганда сизда танлов мавжуд, лекин мавжуд кийимларнинг ўлчамлари сизнинг хоҳиш ва эҳтиёжингизга тўғри келмайди. Ҳудди шундай ҳозирда айрим ОТМ ўқув дастурларида танлов фанлари кўлами жуда чекланган бўлиб, улар баъзида талабага 2 та фан рўйхатини тақдим қилиб, рўйхатдан 1 та фанни танлаш имконияти берилмоқда. Бундай ҳолатда талабаларга берилган танлов ҳуқуқини том маънодаги танлов ҳуқуқи дейиш қийин. Бу муаммонинг ечими талабаларнинг мутахассислиги ва уларнинг ўқиш босқичларига мос равишда танлов фанлари сонини кенгайтиришдир.

Яна шуни таъкидлаш керакки, талабалар ўз танлов ҳуқуқларини тўлақонли амалга ошириш учун уларга ўқиш бошлангандан сўнг танловни амалга ошириш учун муайян муддат вақт берилади. Танлов муддати одатда ўқиш бошланган кундан бошлаб 2 ҳафтагача этиб белгиланади. Талаба бу давр мобайнида рўйхатидаги танлов фанларидан ўзи хоҳлаганларига кириб, уларни кузатиш, ўз қизиқишларига тўғри келиш-келмаслиги ҳақида хулоса қилиш имкониятига эга бўлади ва белгиланган муддат ичида якуний қарор қабул қилади. Талаба шундан сўнг ўзининг якуний танлов фанлари рўйхатини факультет маъмуриятига тақдим қилади.

Ҳар бир таълим соҳаси ўзининг базавий фанларига эга. Бундай фанлар талабанинг мутахассис бўлиб шаклланиши, мутахассисликка оид бошқа фанларни тушунишида муҳим аҳамиятга эга. Масалан, ҳуқуқ факультети талабалари учун Давлат ва Ҳуқуқ Назарияси, Конституциявий Ҳуқуқи, Шартнома Ҳуқуқи, Мулк

Ҳукуқи, Жиноят Ҳукуқи каби фанлар, иқтисодиёт факультети талабалари учун эса Амалий Математика, Иқтисодиёт Асослари, Макроиқтисодиёт, Микроиқтисодиёт каби фанлар базавий фанлар сирасига киради. Бундай фанлар тегишли факультетнинг ҳар бир талабаси учун муҳим ва одатда ўқув дастурларнинг дастлабки семестрларида ўқитилади. Шунинг учун ўқув дастурининг дастлабки семестрларида танлов фанлари миқдори анча чекланган ёки дастур фақат мажбурий фанлардан иборат бўлиши мумкин.

Лекин талаба юқори курсга кўтарилгани сари ўқув дастурида танлов фанлари учун ажратилган кредитлар миқдори кўпайиб бориши зарур. Бунинг сабабларини қуйидагича изоҳлаш мумкин. Талаба соҳага оид базавий фанларни ўзлаштиргандан сўнг унда соҳанинг муайян йўналиши бўйича чуқурроқ билим эгаллашга қизиқиш ва эҳтиёж пайдо бўлиши мумкин. Талаба курсдан курсга ўтган сари у мутахассис сифатида шаклланиб бориб, унда ўзи учун ўзи танлов қилиш кўникмаси шаклланиб боради. Қолаверса, танлов ҳукуқи талабаларни ўз қизиқишлари, келажакдаги фаолият йўналишлари ҳақида бош қотиришга ундайди.

Ва ниҳоят, кредит - модул тизимида талабалар танлов фанини ўз факультетидан бошқа факультетларда ҳам олиш имкониятига эга бўлишлари керак. Ёдингизда бўлсин айрим мутахассисликлар учун соҳалараро билимлар катта аҳамиятга эга бўлиши мумкин. Лекин бунда факультетнинг кредит - модул тизимига тааллуқли қоидалари талаба қайси курсда қанча миқдоргача кредитларни бундай фанлардан жамғариши мумкинлигини белгилаб қўйиши керак. Масалан факультет кредит - модул қоидалари талаба 1-курсни тамомлагандан сўнг юқори курслар давомида максимум 12 кредитни бошқа факультетларда олинган фанлар ҳисобига жамғариши мумкинлигини белгилаб қўйиши мумкин. Лекин бунга одатда деканнинг руҳсати билан йўл қўйилади.

Талаба танловни танлов фанлари рўйхатидан ўз хоҳишига кўра амалга ошириши мумкин лекин у барибир дастур сўнгига қадар белгиланган миқдордаги кредитларни танлов фанлари ҳисобига жамғариши зарур.

d) Прогрессия қоидалари

Бизга маълумки, университетда ўтиладиган фанлар ва модуллар бир соҳага тегишли бўлсада улар ўз мураккаблик даражасига кўра (complexity level) фарқланиши мумкин. Масалан, иқтисодиёт фанининг бир нечта даражалари

мавжуд. Талаба ўқиши давомида иқтисодиёт фанининг бир нечта даражаларини ўрганишига тўғри келиши мумкин: Иқтисодиёт асослари, Иқтисодиёт I (Intermediate Economics), Иқтисодиёт III (Advanced Economics), Макроиқтисодиёт, Микроиқтисодиёт. Шунинг учун фанлар ОТМ ўқув дастурларида изчиллик асосида жойлаштирилади. ОТМ ўқув дастурларидаги фанларни ўз **даражаларига кўра** қуйидаги тоифаларга бўлиниши мумкин:

- Бошланғич даражадаги фанлар (Basic level courses)
- Ўрта даражадаги фанлар (Intermediate level courses)
- Юқори даражадаги фанлар (Advanced level courses)
- Махсус даражадаги фанлар (Special level courses)

Яъни талаба семестрдан-семестрга, курсдан-курсга ўтгани сайин, дастурдаги фанлар ўз даражасига кўра мураккаблашиб, махсусллашиб боради. Бунда бир фанни ўрганиш талабадан аввал ўша фанни тушунишга хизмат қилувчи бошқа фанни ўзлаштиришни тақазо қилиши мумкин. Масалан, одатда талаба Макроиқтисодиёт фанини яхшироқ тушуниши учун у аввал Иқтисодиёт Асослари фанини ўзлаштириши зарур бўлади. Буни ғарб университетларида “course prerequisite” деб аташади, яъни талаба Иқтисодиёт Асослари фанини бошлаши учун аввал Макроиқтисодиёт фанини тугаллаши керак бўлади. Бундан ташқари ОТМлар кредит-модуль тизимига ўтгандан сўнг уларнинг ўқув дастурига жуда кўп танлов фанлари ҳам кириб келади. Бунинг натижасида ўқув дастурда фанлар ўз **турларига кўра** мажбурий ва танлов фанларига ажрайди.

Муаммо шундаки ўқув дастуридаги фанларнинг бу жиҳатларини (фанларнинг даражаларини, изчиллигини, бир фаннинг бошқа фан билан боғлиқлигини, турларини) шунчаки фанларнинг номларига қараб тушуниш қийин. Юқорида таъкидлаганимиздек, ECTS кредит-модуль тизимининг асосий тамойилларидан бири бу таълимни шаффоф тарзда ташкил этишдир. Шундай экан ўқув дастуридаги фанларнинг бундай изчиллигини, бир фаннинг бошқа фан билан боғлиқлиги турларини тўғрисидаги маълумотларни талабаларга қандай қилиб шаффоф ва қулай усулда етказиш мумкин?

ECTS кредит - модуль тизимида бу мақсадларга фанларни мантиқий равишда кодлаштириш орқали эришишга ҳаракат қилинади. Бунда фанларнинг ўз даражаси, тури ва у ҳақдаги бошқа маълумотларни ифода этувчи белги (level descriptor) ва фаннинг турини билдирувчи белги (Type descriptor) кодларни жорий

этиб, уларни таснифлаб чиқилади. Фанларнинг даражасига кўра уларни **100, 200, 300, 400 ва ҳоказо даражадаги фанларга** ажратиш шу асосда уларнинг кодларини яратиш мумкин. Фан кодида уни мажбурий ёки танлов фани эканлигини билдирувчи бирор бир белгини кўрсатиш ҳам талаба учун жуда фойдалидир (масалан фан кодида мажбурий фанлар учун М (мандаторй), танлов фанлари учун Э (елестиве). Бундан ташқари фанга ажратилган кредитлар миқдорининг ҳам фан кодида акс этиши талабалар учун тезкор усулда маълумот етказишга хизмат қилади.

Масалан, Жиноят Ҳуқуқи ва Фуқаролик Ишларини Судда Кўриш фанларини қуйидагича кодлаш мумкин: **Жиноят Ҳуқуқи – ЖИНҲМ 2006, Фуқаролик Ишларини Судда Кўриш – ФИСКЕ 4006**. Бунда дастлабки тўртта харф фаннинг ўзига хос коди, кейинги “М” ёки “Е” харфлари фанларнинг турлари, 200 ва 400 рақамлари фанларни даражасини англатади, охириги 6 рақами эса ушбу фанларга ажратилган кредитлар сонини англатади. Қарабсизки, юқоридаги мисолда талаба фаннинг кодига қараб туриб, тезкор ва қулай тарзда ўзига керакли бўлган учта маълумотни олиши мумкин: 1) фанни мажбурий ёки танлов фани эканлиги ҳақидаги маълумот, 2) фаннинг даражаси ҳақидаги маълумот, 3) фанга ажратилган кредитлар тўғрисидаги маълумот.

Фанларнинг бу тарзда кодлаштирилиши, ўқув дастурини бошқаришни ҳам осонлаштиради. Ваниҳоят, ОТМ ўқув дастуридаги фанларнинг бу тарзда кодлаштириш қоидалари, коддаги ҳар бир элемент элемент маъноси ўқитувчи ва талабаларга ўқув йилининг дастлабки кунларида етказилиши зарурдир.

е) **Фан дастури**

ECTS тизимида ўқув дастуридаги ҳар бир фанни ўқитишга ҳозирланаётган ўқитувчи даставвал ўзининг фан дастури “syllabus” ига эга бўлиши тавсия этилади. Фан дастури бу фаннинг “йўл харитаси” бўлиб, у талабага фан ҳақидаги энг муҳим маълумотларни беради. Фан дастури шакли ва таркиби турлича бўлиши мумкин лекин у энг камида қуйидаги масалаларни ўзида қамраб олиши керак:

Кузатганимиздек, фан дастурида фаннинг нима ҳақида эканлиги, мақсадлари, семестр давомида ўтиладиган мавзулар рўйхати, фойдаланиладиган материаллар ва адабиётлар рўйхати, баҳолаш услуб ва мезонлари қамраб олинган. Бундан ташқари унда, ўқитувчининг контакт маълумотлари, ўқитувчи билан ҳафталик консультация вақти, академик алдаш (cheating) оқибатлари ҳам бўлиши мумкин. [ECTS кредит – модуль тизими асосида яратилган фан дастурига қуйидагини мисол қилиб келтиришимиз мумкин.](#)

Фан дастурини яратиш мураккаб жараён эмас. Лекин у ўқитувчини ўқув йили бошида бироз мулоҳазага чорлайди: у ўқитувчини семестр давомида ўз фани бўйича қилмоқчи бўлган ишларини олдиндан аниқ режалаштириб олишга, фан мавзуларини аҳамиятига қараб саралаб олишга ундайди. Энг муҳими бу маълумотлар талабаларга семестр бошида тақдим этилиши керак бўлади. Бу маълумотлар ўқитувчи учун ҳам, талабалар ҳам жуда фойдали.

Фан дастурини ишлаб чиқиш учун ўқитувчи ўзига асосан қуйидаги саволларни бериши ва уларнинг жавобларини қоғозга туширишининг ўзи кифоя қилади:

1. **Мен талабаларга ўргатмоқчи бўлган фан қисқача айтганда нималар ҳақида?** (Бу савол жавоби ўқув дастурининг фан тавсифи қисмини шакллантиришда ёрдам беради. Фан тавсифи одатда 1-2 абзац, 60-70 сўзлардан иборат бўлган ёзма баёнодир. У аниқ ва тушуниш осон бўлган тилда ёзилади).
2. **Фан натижасида талабалар қандай билим ва кўникмаларга эга бўлишини хоҳлайман ва бунинг натижаси ўлароқ талабалар ўзларининг ижтимоий ва касбий фаолиятларида нималарни қила олади?** (Бу саволларнинг жавоби ўқитувчига фаннинг ўқиш натижаларини (фан мақсадларини) ишлаб чиқишга ёрдам қилади. Ўқитувчи бунда ўз жавобларини қисқача рўйхат шаклида шакллантиради. Ўқитувчи юқоридаги савол орқали ўқиш натижаларини аниқлаб олгандан сўнг семестр давомидаги барча ҳаракатларини мана шу мақсадларга эришишга қаратади).
3. **Талабалар юқорида кўзланган ўқиш натижаларига эришиши учун нимани қанча миқдорда ўрганиши керак?** (Бу саволнинг жавоблари ёрдамида ўқитувчи мавзулар рўйхати ва фойдаланиладиган адабиётлар рўйхатини шакллантириши мумкин. Бу рўйхатни фан дастури орқали талабага олдиндан берилиши уларни мавзулар бўйича олдиндан тайёрланиб боришларига ҳам ёрдам беради).
4. **Талабалар юқорида кўзланган мақсадларга эришган ёки йўқлигини қандай усул ва мезонлар асосида текшириш мақсадга мувофиқ бўлади?** (Бу саволнинг жавоблари ўқитувчига фан бўйича имтиҳон усули ва мезонларини танлашга ёрдам беради).

Фаннинг (а) ўқиш натижалари, (б) ўқиш юкларлари ва (с) фан бўйича синов ва имтиҳонлар орасида мутаносиблик бўлиши жуда муҳим масала. Кредит-модуль тизимининг бу уч элементи орасида мутаносибликни таъминлашдан кўзланган мақсад жуда оддий: ўқитувчи маълум ўқиш натижаларини белгилаган ҳолда талабаларга шу натижаларга эришишга қаратилмаган бошқа мавзу, машғулотларни ўргатиши тўғри эмас. Ёки талабаларга муайян бир мавзуларни ўргатмаган ҳолда, уларни ушбу мавзулар бўйича синов ва имтиҳон қилишга ҳам ҳақли эмас. Ундан ташқари, ўтказиладиган синов ва имтиҳонлар тури ва моҳияти кўзланган ўқиш натижаларига мос келиши керак.

Масалан, ўқитувчи фаннинг ўқиш натижалари сифатида соҳавий муаммоларни таҳлил қилиш, жамоада ишлаш, тақдимот қилиш каби кўникмаларни қайд этган ҳолда, семестр давомида дарсларни фақат маъруза шаклида ўтказса ва семестр сўнгида талабаларни фақат тест шаклида имтиҳон қилса, бунда ўқиш натижалари, ўқиш юкларлари ва имтиҳон тури ўртасидаги номуаносибликни кузатиш мумкин. Чунки, талабада соҳавий муаммоларни таҳлил қилиш кўникмаси маъруза ёки семинар шаклидаги дарсларда шаклланмайди. Талабаларда соҳавий муаммоларни таҳлил қилиш кўникмасини шакллантириш учун ўқитувчи улар билан мунтазам шундай турдаги машғулотларни ўтказиши зарур. Қолаверса, талабаларни жамоада ишлаш, тақдимот қилиш кўникмаларини эгаллаган эгалламаганлигини уни “тест” усулидаги имтиҳон орқали аниқлаб бўлмайди. Бунинг учун ўқитувчи талабаларни турли хил жамоавий лойиҳаларга жалб қилиши, улар билан жамоавий машғулотлар бажариши керак бўлади.

Таълим соҳасидаги сўнгги изланишлар таълимнинг энг муҳим элементи бу қўлга киритилган билимни қўллай олиш маҳорати эканлигини исботламоқда. Бу изланишлар натижаси ўқитувчи дарс вақтидан унумлироқ фойдаланишга, дарс жараёнини маъруза шаклида эмас балки ўрганишнинг фаол усулларида фойдаланган ҳолда ўтказишларига чорлайди. Қолаверса талаба билимини қўллаш имкониятига эга бўлмаса уни тез кунларда унутади. Бошқача айтганда ўқитувчи олдиндан тақдим қилса талабалар уйда ўқиб келиши мумкин бўлган материални ёки аллақачон талабаларнинг қўлида мавжуд бўлган китобдаги матнни уларга дарсда яна ўқиб ёки айтиб бериш қай даражада самарали? Ундан кўра ўқитувчи талабаларга ушбу материални уйда ўқиб келиш учун бериб, дарс вақтини ушбу материал бўйича муҳокамаларга ёки талабалар материалда ўрганган билимларини реал ҳаётдан олинган муаммога қўллашга сарфласа талабанинг аудитория вақти самаралироқ ўтмайдими? Бундан ташқари ўқитувчи аудитория вақтини “кейс стадий” (case study) машғулотларга сарфлаши мумкин. Таълим беришнинг айнан шу усуллари талабада мустақил ўқиш, танқидий фикрлаш, ўз билимларини муаммоларга қўллаш, мунозарага кириш, жамоада ишлаш каби кўникмаларни шаклланиши мумкин.

f) Маълумотларни талабаларга етказиш

ECTS кредит-модуль тизимининг асосий талабларидан яна бири бу ОТМлар юқорида келтирилган барча маълумотларни (дастури каталоги, фан дастурлари) ва талабалар учун муҳим бўлган барча маълумотларни талабаларга тўлиқ ва тушунадиган тилда тақдим этишдир. Бу каби маълумотларни ўзида акс эттирадиган энг асосий материаллардан бири бу дастур каталоги (китобчаси) ҳисобланади. Бунда ОТМ ўзининг ҳар бир ўқув дастури бўйича дастур каталогини, яъни китобчасини ишлаб чиқиб, уларни бўлғуси ва амалдаги талабаларга тақдим этади. Дастур каталогини талабаларнинг “йўл харитаси” десак тўғри бўлади. У талабаларга уларни ўқув дастур давомида нималар кутаётганлиги, дастур шарт-шароитлари ҳақида асосий маълумотларни беради.

ECTS кредит-модуль тизими дастур каталогида куйидаги маълумотлар бўлиши тавсия қилади:

Дастур Каталоги (Тавсиявий)

1. Умумий маълумотлар:

- ОТМ номи ва манзили;
- ОТМ ҳақида қисқача маълумот;
- ОТМ раҳбарияти;
- ОТМ академик тавқими (календар);
- ОТМ дастурлар рўйхати;
- ОТМга талабаларни қабул қилиш талаблари, уларнинг рўйхатдан ўтиш тартиби;
- Талабалар алмашинуви доирасида олинган кредитларни эътироф этиш тартиби;
- ECTS кредитлар тақсимоли тамойиллари (қоидалари);
- Академик маслаҳат олиш имконияти ва тартиблари.
- ECTS кредит-модуль тизими дастур каталогига қуйидаги маълумотлар бўлиши тавсия қилинади:

2. Университет ресурслари ва хизматлари

- Талабалар масалалари тузилмаси;
- Ётоқхона имкониятлари;
- Озиқ-овқат сотиб олиш жойлари;
- Яшаш харажатлари миқдори;
- Талабаларни молиявий қўллаб-қувватлаш имкониятлари;
- Тиббиёт хизматлари;
- Суғурта имкониятлари;
- Ногирон ва махсус эҳтиёжли талабалар учун хизматлари;
- Халқаро талабалар алмашинуви имкониятлари;
- Тил курслари;
- Ишга жойлаштириш имкониятлари;
- Спорт ва ҳордиқ чиқариш жойлари;
- Талабалар асоциациялари.

3. Дастур тўғрисида маълумотлар:

- Қўлга киритилган малака;
- Дастур давомийлиги муддати;
- Талаб этиладиган кредитлар сони;
- Эришиладиган таълим даражаси;
- Алоҳида қабул талаблари;
- Аввал қўлга киритилган таълимни эътироф этиш бўйича қоидалар;
- Малака талаблари, қоидалари ва битириш талаблари;
- Дастури профили;
- Дастурнинг ўқиш натижалари;
- Дастур тузилмаси диаграмма шаклида (кредитлар билан);
- Ўқиш шакли (кундузги, сиртқи, кечки);
- Имтиҳон қоидалари ва баҳолаш бирликлари;
- Мажбурий ёки ихтиёрий талабалар алмашинуви дастурлари;
- Амалиёт талаблари;
- Ишлаб чиқариш амалиётлари;
- Дастур учун масъул шахс;
- Битирувчиларнинг касбий профиллари;
- Навбатдаги таълим имкониятлари;

4. Алоҳида фанлар ва ўқиш элементлари тўғрисида маълумотлар

- Модуль коди
- Модуль номи;
- Модуль тури (мажбурий, танлов);
- Модулнинг қайси курсда ўқилиши;
- Модулнинг қайси семестрда ўқилиши;
- Модулга тақсимланган кредитлар сони;
- Ўқитувчи исми-шарфи;
- Модуль ўқиш натижалари;
- Модуль бўйича дарсларни ташкил этиш услуби (аудитория, онлайн);
- Фанга рўйхатдан ўтиш шартлари;

- Модуль моҳияти;
- Тавсия ва талаб этиладиган ўқиш материаллари;
- Режалаштирилган ўқув машғулоти ва ўқитиш услублари;
- Баҳолаш мезонлари ва услублари;
- Дарслар ўтиладиган тил;

Дастур каталоги ОТМда ўқув йили бошланишидан анча аввал ишлаб чиқилади ва барча манфаатдор томонлар ўқиши ва юклаб олиши қулай бўлиши учун ОТМ веб саҳифасида жойлаштирилади. Уни ўқув йили бошланишидан аввалроқ чоп этишдан кўзланган яна бир мақсад бу бўлғуси талабаларга ўз танлов ҳуқуқларини амалга оширишда уларга ёрдам бериш. Дастур каталоги ОТМ учун ўз дастурларини маркетинг қилиш воситаси ҳамдир. Шунинг учун ундаги маълумотлар ҳақиқатга тўғри келиши муҳим.

г) Академик маслаҳатчи

Аксарият ёшлар учун талабалик бу бутунлай янги тажриба. Университет аёти, ўқиш қоидалари, талабалик масъулияти ва эркинлик даражаси мактабдагидан кўра тубдан фарқ қилади. Кимдир университет ҳаёти ва қоидаларига осонлик билан мослашса, кимдир бу жараён қийин кечади.

Кредит-модуль тизимида талабалар университет қоидалардан тўла хабардор бўлишлари, ўз имкониятларидан тўғри фойданалишларига ёрдам қилиш мақсадида ОТМда, имкон қадар унинг факультети даражасида академик маслаҳатчи вазифаси ташкил этилиши мақсадга мувофиқ. Академик маслаҳатчининг вазифалари асосан қуйидагилардан иборат:

- Ўқув дастури билан боғлиқ бўлган қоидаларни талабалар орасида тарғиб қилиш;
- Талабаларнинг қобилияти, имконияти, режаларидан келиб чиққан ҳолда уларга ўз ўқув дастури ва жадвалини шакллантириш юзасидан маслаҳатлар бериш;
- Талабаларнинг ўз шахсий, молиявий ва тиббий ҳолатларини бошқариш бўйича маслаҳатлар бериш, ОТМда мавжуд ресурслар ҳақида талабага билдириш;

Қисқача айтганда академик маслаҳатчи ёшларни ўқувчиликдан талабаликка ўтиш даврида ва талабаликда келажакни режалаштириш бўйича “кўприк” вазифасини ўтайди. У талабаларга университет қоидалари, у ердаги хизматлар, ўқув дастури, фанлар танлови, молиявий ёрдам дастурлари, амалиёт дастурлари ҳақида маълумотларни жамоавий ва индивидуал тарзда етказиб боради.

6. Кредит-модуль тизимига ўтишга таалукли айрим масалалар

ОТМларнинг кредит – модуль тизимига ўтиши олий таълим соҳасида бир қанча муҳим масалалар ҳақида ҳам бош қотиришни талаб этади. Булардан энг асосийлари: а) ОТМлар академик эркинлиги, б) профессор – ўқувчиларнинг ўқув юктамалари ҳисоблаш масалаларидир. Бу масалалар чуқур таҳлилларга муҳтожлиги туфайли уларни ушбу материалда тўлиқ муҳокама қилишнинг имконияти йўқ. Шунинг учун ҳозирча қуйида бу мавзуларга доир бизнинг назаримизда энг муҳим бўлган саволларни ўртага ташлаш билан чекланамиз.

а) Кредит-модуль тизимида ОТМлар академик эркинлиги

Юқорида тасвирлаганимиздек, ECTS кредит – модуль тизими ОТМ ўқув дастурлари ва ўқув режаларини ишлаб чиқиш тизими ва тартибини қайтада кўриб чиқишни тақозо этади. ОТМлар эндиликда ўз ўқув дастурлари ва ўқув режаларини меҳнат бозори талаблари, иш берувчилар эҳтиёжлари ва талабалар қизиқишларига мос равишда ишлаб чиқишига тўғри келади. Бу дегани ҳар бир ОТМ ўз ўқув дастурларини, ўқув режаларини ўзлари мустақил ишлаб чиқишларига тўғри келади. Кредит – модуль тизими яна ОТМлар ўртасида ҳақиқий рақобат муҳити шаклланишини тақозо этади. Рақобат муҳити қачон шаклланади? Қачонки ОТМлари ўз ўқув дастурлари таркиби ва уларнинг сифати нуқтаи назаридан бошқа шу каби дастурлардан афзаллигини кўрсата олса. Лекин ОТМлар ушбу вазифаларнинг ҳеч қайси бирини академик эркинликсиз амалга ошира олмайдилар. **Шундай экан ОТМлар академик эркинлиги бу кредит – модуль тизимига ўтишнинг, умумий олганда олий таълим тизимини ривожланишининг энг зарурий шартларидан биридир.**

Амалда ОТМлар ҳатто дарсни қандай ташкил қилиш масаласини ҳам ўзлари белгилаш ҳуқуқига эга эмас десак тўғри бўлади. Масалан Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2018 йил 10-сентябрдаги 20-2018-сон буйруғи 2-боб, 8-бандида ОТМда маъруза машғулотлари одатда илмий унвон ва илмий даражага

эга бўлган профессор-ўқитувчилар томонидан ўтказилиши кераклиги белгиланган. ОТМда дарсларни қатъий равишда икки турга яъни маъруза ва семинар дарсларига бўлиб, уларнинг ҳар бирини айнан кимлар томонидан ўтилиши кераклигигача вазирлик томонидан белгилаб қўйилиши қай даражада тўғри? Бу амалиёт ўз самарасини бераяптими? Бир фан бўйича маърузаларни бир даражадаги ўқитувчи, семинарларни эса бошқа даражадаги ўқитувчилар ўтиши амалиёти яна қайси давлатлар тажрибасида мавжуд? Дарсларни ташкил этиш услублари фақат маъруза ва семинардан иборатми? Нима учун ОТМлар дарсларни ташкил қилиш каби оддий масалаларни ҳам ўзлари ҳал қилиш ҳуқуқига эга эмас?

Қисқача айтганда ҳозирда ОТМлар том маънодаги кредит – модуль тизими тамойиллари асосида фаолият юритиш даражасида академик эркинликка эгами? Хусусан улар ўз ўқув дастурларини, ўқув режаларини ташқи аралашувларсиз фақат мутахасислик квалификация талаблари, меҳнат бозори эҳтиёжлари ва талабалар қизиқишлари асосида ишлаб чиқиш ҳуқуқига эгами? Бу масалада тегишли қонунларда, қонун ости ҳужжатларида ОТМлар фаолиятига қандай чекловлар мавжуд? Хусусан, бир ОТМ ўқув дастурини бошқа (таянч) ОТМлар тайёрлаб бериши белгилаб қўйилган бир шароитда улар ўртасида рақобат муҳити қандай шаклланиши мумкин? Агар ОТМ бошқа бир ОТМ тайёрлаб берган таянч ўқув дастур ва режаларини ўқитишга техник салоҳияти етади деб топилган бўлса, у нима учун ҳудди шундай дастурни ўзи ишлаб чиқишга техник салоҳияти етмаслиги мумкин?

Ҳозирда Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ва ОТМларни назорат қиладиган бошқа давлат муассасалари кредит – модуль тизимида ОТМлар академик эркинлигини қандай тушунишади? Кредит-модул тизимида Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ва таълимни назорат қилиш муассасалари ваколат ва вазифалари нималардан иборат бўлиши керак? Бу бўйича ўз ОТМлари жаҳон рейтингларида юқори ўринни эгаллаган давлатлар тажрибаси қандай? ОТМларга академик эркинлик бермасдан туриб, улардан "баландроқ парвоз қилишни" талаб қилиш қай даражада тўғри? Ваниҳоят ОТМларнинг ўзлари академик эркинлик деганда нималарни тушунишади? Ҳозирда ОТМлар кредит – модуль тизимга ўтиш жараёнида оз бўлсада қўлга киритган академик эркинликларига қай даражада масъулият билан ёндашмоқда? Улар томонидан тайёрланаётган янги ўқув дастурлари ва ўқув режалари ҳақиқатда ҳам мутахасислик талаблари, меҳнат бозори эҳтиёжлари, талабалар қизиқишларига мос келадими? Қисқача айтганда

кредит-модул тизимига ўтаётган ОТМлар фақат академик эркинлик афзалликларини эмас, балки унинг масъулиятини ҳам ҳис қилмоқдами?

Афсуски саволлар кўп. Уларнинг жавоблари эса чуқур ва ҳар томонлама таҳлилларни талаб этади. Шунинг учун биз кредит - модуль тизимида ОТМлар академик эркинлигидек салмоқли ва муҳим мавзунини таҳлилини кейинги лойиҳаларимиздан бири сифатида қолдиришга қарор қилдик.

б) Кредит-модуль тизимида профессор ва ўқитувчиларнинг ўқув юкларлари

Таълим олиш ва таълим бериш бир-бири билан чамбарчас боғлиқ жараёнлардир. Унинг бир томонида талабалар турса, иккинчи томонида ўқитувчилар туради. Таълим муассасаси уларни бирлаштириб турувчи, жараённи ташкилий, техник ва молиявий жиҳатдан таъминлаб турувчи восита ҳолос. Шундай экан таълим жараёнини асосий иштрокчилари бу талабалар ва ўқитувчилардир. Кредит-модуль тизимида талабаларнинг ўқиш юкларлари улар жамғариб борадиган кредитлар бирлиги билан ўлчанади. **Шундай экан, нега энди ўша талабаларга таълим бераётган шахсларнинг яъни ўқитувчиларнинг ўқув юкларлари ҳам кредитларда ўлчанмаслиги керак? Профессор – ўқитувчиларнинг ўқув юкларларини ҳам кредитларда ўлчаш амалиётини жорий этишга нималар ҳалал бериши мумкин?** Профессор - ўқитувчиларнинг ўқув юкларларини кредитларда ўлчаш бу борадаги амалдаги тизимни анча соддалашувига ҳам хизмат қилиши мумкин. Бу амалиёт АҚШ тажрибасида ўз исботини топган, у Қозоғистон университетлари амалиётида ҳам жорий этилмоқда.

Лекин, назаримизда маҳаллий ОТМлар кредит–модуль тизимига босқичма босқич ўтаётганлиги бу мавзуга эҳтиёткорлик билан ёндашишни тақозо қилади. Чунки 2020-2021 ўқув йилида кредит – модуль тизими унга ўтаётган ОТМларнинг фақат 1-курс талабаларига нисбатан амал қилади. Шундай экан кредит-модуль тизимига ўтаётган ОТМларнинг 2, 3 ва 4-курс талабалари амалдаги тизим бўйича ўқишларини давом эттиришларига тўғри келади. Бу дегани 2020-2021 ўқув йилида тегишли маҳаллий ОТМлар таълим тизими камида икки стандарт асосида ташкил этилади. Бу жараёнда ушбу ОТМлар ўқитувчилари 1-курс талабаларига ҳам, юқори курс талабаларига ҳам дарс ўтаётган бўлиши мумкин. Бу ҳолатда ушбу ўқитувчиларнинг 1-курсларга ўтаётган дарслари бўйича юкларни кредитларда, юқори курсларда ўтадиган дарслари бўйича юкларларини эса амалдаги тизим бўйича соатларда ҳисоблаш айрим чалкашликларга сабаб бўлиши мумкин. Яъни

бир ўқитувчининг умумий ўқув юкларини икки стандартда ўлчаш айрим салбий оқибатларга сабаб бўлиши мумкин.

Бундан ташқари 2020-2021 ўқув йилида кредит – модуль тизимида мамлакатдаги маҳаллий ОТМларнинг тахминан 1/3 қисмига ўтиши режалаштирилган. Бунда маҳаллий ОТМларнинг тахминан 2/3 қисми бу тизимга келгуси йилларда ўтишлари режалаштирилган. Бу жараёнда ушбу икки гуруҳдаги ОТМлар ўқитувчилари ўқув юкларини 2 хил стандарда ўлчаниши ҳам бу ОТМлар ва уларнинг ўқитувчилари ўртасида тенгсизликларга сабаб бўлиши мумкин. Шунинг учун кредит - модуль тизимида профессор-ўқитувчиларнинг иш юкларини мавзуси ҳам чуқурроқ таҳлилларни талаб этади ва бу мавзунини ҳам келажакда лойиҳаларимизни бири сифатида қолдиришга қарор қилдик. Лекин бир нарса аниқ: профессор-ўқитувчиларнинг иш юкларини белгиловчи амалдаги тартиб (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 20-2018-сонли буйруғи) ОТМларда таълим сифати яхшиланишига, ОТМ илмий салоҳияти кўтарилишига ва ўқитувчилар ўз устидасида етарлича ишлашга хизмат қилмайди. Аксинча ушбу қоидаларни ўқиб туриб мазкур тартиб ОТМларда таълим сифати ҳали ҳам паст ҳолатда қолаётганлигига, ОТМлар илмий тадқиқот кўрсаткичлари пастлигига асосий сабаблардан бири сифатида тахмин қилишимиз мумкин. Шунинг учун бу тартиб имкон қадар тезроқ қайта кўриб чиқилишини тавсия қиламиз.

7. Хулоса

Хулоса ўрнида шунини айтишимиз мумкинки, мамлакатимиз ОТМларида кредит-модуль тизимида ўтиши бу муайян миқдордаги кредитларни йил, семестр ва фанлар бўйича тақсимлаб қўйишнинг ўзидан иборат эмас. Афсуски, ҳозирда айрим ОТМлар кредит-модуль тизимида ўтишни шундай тушунишмоқда.

Юқорида таъкидлаганимиздек кредит - модуль тизимида ўтиш ОТМлар ўқув дастурларини яратишдан бошлаб, ўқитувчиларнинг ўз дарсларини ташкил қилиши бўйича янги ёндашувларни талаб қилади. Агар кредит-модуль тизими тўғри ва тўлиқлигича жорий этилса, у мамлакатимиз олий таълим тизимида жуда катта ижобий хусусиятларни олиб кириши мумкин. Жумладан, у мамлакатимиз олий таълим тизимида таълимнинг жаҳон тан олган мукамал ўлчов бирлигининг олиб кирилиши, ОТМлар ўқув дастурларида мувозанат ва меъёр пайдо бўлиши, ОТМларда ўқиш жараёнининг шаффоф тарзда ташкил этилиши, ўқув дастурлари иқтисодиёт, меҳнат бозори ва талабалар эҳтиёжлари асосида шаклланиши,

дарсларнинг сифати яхшиланиши ва ниҳоят ҳар бир талаба, маълум маънода ўзининг мустақил ўқув дастурига эга бўлишига хизмат қилади.

Агар маҳаллий ОТМлар кредит-модуль тизимига ўтсалар-да лекин юқоридаги мақсадларга эриша олмасалар ёки эришишга ҳаракат қилмасалар, унда ОТМлар кредит-модуль тизимига том маънода ўтган ҳисобланмайдилар.

8. Тавсиялар

Давлат мутасадди ташкилотларига:

- 1) Мамлакатда ECTS ва шу каби бошқа кредит - модуль тизими асосида фаолият юритаётган ОТМларда талаба олий таълимнинг ҳар бир босқичини (бакалаврият, магистратура) қўлга киритиш учун жамғариши зарур бўлган кредитлар сонини қонун ёки қонуности ҳужжатлари билан белгилаб қўйилиши тавсия этилади. Бу тартиб тобора эркинлашиб бораётган мамлакат олий таълим соҳасида турли суистеъмолчиликни (қисқа муддатли бакалаврият, магистратура дастурлари пайдо бўлишини) олдини олишга хизмат қилади.
- 2) Ҳар бир ECTS кредитига бириктирилган ўқиш юкламаси соатлари доирасини қонун ёки қонуности ҳужжатлари билан белгилаб қўйиш тавсия этилади. ECTS тамойилларига кўра бу доира 25-30 соатни ташкил этади.
- 3) Ҳар бир ОТМ ўзининг кредит - модуль тизими амалиётига оид қоидаларни қабул қилиши ва уларни шаффоф тарзда ОТМ ўқитувчиларига, талабаларига ва бошқа манфаатдор томонларга етказилиши зарурлиги қонун ёки қонуности ҳужжатлари билан белгилаб қўйиш тавсия этилади.
- 4) ОТМларда қўлланиладиган амалдаги баҳолаш тизими, мезонлари ва шкаласини ислоҳ қилиш ва уларни жаҳондаги энг илгор баҳолаш тизимларига яқинлаштириш тавсия этилади. Амалдаги баҳолаш тизимида ижобий баҳолар сони анча чекланганлиги туфайли баҳолар талабаларнинг билим ва салоҳиятларидаги фарқларни етарли даражада акс эттирмайди. Масалан амалдаги баҳолаш шкаласида бор йўғи 3 та ижобий баҳолар мавжуд (3, 4, 5), ECTS тизимида эса 5 та, Америка баҳолаш тизимида эса 12 та ижобий баҳолар мавжуд. Баҳолаш амалиётидаги бу катта фарқлар баҳолар конвертациясида ноаниқликлар ва ҳатолар бўлиши эҳтимолини кучайтиради.
- 5) Кредит-модуль тизимидаги ўтиш муносабати билан амалдаги қонун, қонуности ҳужжатлари, Олий таълим Вазирлиги қарор ва низомлари қайта кўриб чиқилиши ва уларга тегишли ўзгартишлар киритилиши тавсия этилади.

ОТМларга тавсиялар:

6) Кредит - модуль тизимида фаолият юритаётган ҳар бир ОТМ ўзининг ҳар бир ўқув дастурининг (бакалавриат, магистратура) ўқиш натижаларини белгилаб олиши, дастур каталогини ишлаб чиқиш ва уларни ҳар ўқув йили бошида ўз веб саҳифасига шаффоф тарзда жойлаштириш тавсия этилади. Зеро ECTS кредит - модуль тизимида бу материалларни тайёрлашдан кўзланган асосий мақсад бу уларни талабалар эътиборига ҳавола этишдир.

7) ОТМ ўз ўқув дастурини, унинг ўқиш натижаларини ишлаб чиқишда биз талабаларга нималарни ўргатишни хоҳлаймиз деган нуқтаи назар билан эмас балки талабалар биздан нималарни ўрганишни хоҳлайди ва улар ўз мутахассисликларига муносиб кадр бўлиб етишишлари учун нималарни билиши ва қила олиши керак деган нуқтаи назар билан ёндашиш тавсия этилади. Яъни ОТМлар ўз олдиларига "биз талабаларга нима беришни хоҳлаймиз ва нима бердик" эмас балки "талабалар биздан нима олиши хоҳлайди ва нима олди" деган саволларни қўйишлари керак. Чунки ОТМлар талабага берган нарса талабалар хоҳлаган, уларга керакли нарса бўлмаслиги мумкин.

8) Ҳар бир ОТМ кредит-модуль тизимининг энг асосий жиҳатларини қамраб олувчи ички қоидаларини ишлаб чиқиши ва уларни ўз веб саҳифаларига жойлаштириши тавсия этилади. Кредит-модуль тизими қоидалари қуйидаги асосий масалаларни қамраб олиши мақсадга мувофиқ: (а) ҳар бир кредит учун бириктирилган ўқиш юкмаси соатлари миқдори; (б) ундаги аудитория ва мустақил соатлар нисбати; (с) ҳар бир модулга тақсимланиши мумкин бўлган минимал кредитлар миқдори; (д) талаба курсдан-курсга ўтиш учун зарур бўлган минимал кредитлар миқдори; (е) талаба қайси ҳолларда фанни қайта олиши кераклиги тўғрисидаги қоидалар; (ж) талаба ўқишни тугатиши зарур бўлган максимал вақт; (з) ҳар бир ўқув дастури бўйича ҳар бир курсда олиниши зарур бўлган мажбурий фанлар рўйхати.

9) Ҳар бир фан бўйича фан дастури "сйллабус" тайёрлаш ва унинг энг зарурий қисимлари ҳақида белгилаб қўйиш. Фан дастурларини талабага кечи билан ўқиш бошлангандан сўнг 1 ҳафта ичида тақдим этилишини ОТМ ички қоидаларида белгилаб қўйиш тавсия этилади.

10) Ҳар бир ОТМ ўз ўқув дастуридаги фан ва модулларни тегишли маълумотларни ўзида қамраб олган тарзда кодлаш қоидаларини ишлаб чиқиш ва шулар асосида фанларни тегишли тартибда кодлаштириш тавсия этилади.

11) Ҳар бир ОТМ кредит-модуль тизимини (талабалар регистрацияси, баҳоларни қайд этиш ва юбориш, тегишли маълумотларни сақлаш) бошқарувчи онлайн платформасига эга бўлиши.

12) Ўқув дастурида, айниқса юқори курсларда, танлов фанлари доирасини кенгайтириш. Талов фанлари касбий соҳасига оид, махсус билим ва кўникмани шакллантиришга йўналтирувчи фанлар бўлиши зарур.

13) Талабаларга ўз ўқув дастурларини шакллантиришда маслаҳатлар берувчи академик маслаҳатчи лавозимини ташкил этиш.

14) Янги қабул қилинган талабалар ва ўқитувчилар учун кредит-модуль тизими ишлаш механизми ва талаблари бўйича тренинглар ўтказиш.

ОТМлар ўқитувчиларига тавсиялар:

15) Ўқитувчилар ўзлари ўқитаётган ҳар бир фаннинг ўқиш натижаларини олдиндан белгилаб олишлари ва уларни семестр бошида талабаларга тушунтиришлари тавсия этилади. Бунда асосий эътибор талаба фан сўнгида унинг натижаси ўлароқ мутаҳасис ситатида нималарни билади, тушунади ва қила олади дебан саволга ққратилади. Фаннинг ўқиш юкламалари талабалар айнан шу ўқиш натижаларига эришишга қаратилади. Фаннинг баҳолаш услуб ва меъзонлари эса талабалар айнан шу ўқиш натижаларига эришган- эришмаганлигини текширишга қаратилади.

16) Таълим беришнинг фаол (лойиҳаларга асосланган таълим, муаммони таҳлил қилиш, муаммога танқидий ёндашув, танқид қилиш, мунозарага кириш, жамоада ишлаш, тақдимот қилиш) усулларидан кўпроқ фойдаланиш тавсия этилади. Ёдингизда бўлсин маъруза билим олишнинг энг қадимий, энг нофаол, талабаларнинг ёдидан тез кўтариладиган усулларидан биридир. Зеро ECTS кредит - модуль тизиминг асосий мақсадларидан бири талаба фан сўнгида унда қўлга киритган билим ва нималар асосида нималарнидир қила олишига эришиш. Бу мақсадга асосан талим беришнинг фақат фаол усуллари билан эришиш мумкин. Умумий қилиб айтганда, дарс ва имтихонлар талабаларнинг хотирасини ривожлантиришга ёки текширишга эмас, балки уларда соҳага оид билим, кўникма ва маҳоратларни шакллантиришга қаратилиши тавсия этилади.

[Воҳид Ўринов](#), PhD (McGill)

Канаданинг Нью Брансвик Университети ассошейт профессори
“Эл-юрт умиди” жамғармаси ҳузуридаги Халқаро экспертлар кенгаши аъзоси

[Азизжон Умаров](#), МА

Кўкон университети масъул ходими

9. Фойдаланилган адабиётлар

1. European Commission ECTS Guide of 2004. Available at https://www.uc.pt/ge3s/pasta_docs/ects-users-guide170804.pdf
2. European Commission ECTS Guide of 2009. Available at https://ec.europa.eu/education/ects/users-guide/docs/year-2009/ects-users-guide-2009_en.pdf
3. European Commission ECTS Guide of 2015. Available at https://ec.europa.eu/education/ects/users-guide/docs/ects-users-guide_en.pdf
4. Robert Wagenaar, A History of ECTS, 1989-2019. Developing a World Standard for Credit Transfer and Accumulation in Higher Education. International Tuning Academy, 2020. Available at https://www.rug.nl/research/portal/files/111591811/A_History_of_ECTS_1989_2019_PDF.pdf
5. Jessica Shedd (2003), "The History of the Student Credit Hour". New Directions for Higher Education. 122 (Summer) (122): 5–12.
6. Resolution of The Council and of the Ministers of Education, Meeting within the Council, Official Journal of the European Communities, 1976.